

12 EYLÜL'E DOĞRU ORDU VE DEMOKRASİ

Yrd. Doç. Dr. Tanel Demirel

Çankaya Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

• • •

Özet

Bu çalışma, 12 Eylül 1980 hareketi öncesinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin müdahaleyi meşrulaştırmak amacıyla terörle mücadelede yeterli çabayı göstermediği iddiasını değerlendirmektedir. Demokratik rejimlerde terörle mücadele, siyasal iktidar, asker-sivil güvenlik güçleri, bürokrasi ve yargının etkin çalışmasını gerektirir. 12 Eylül öncesinde bunun gerçekleştirilememesinin en önemli nedeni askerler değildir. Terörün 12 Eylül'den sonra etkisini yitirmesi ise, devletin zor kullanma gücünü bireyi koruma amacıyla sınırlayan kuralların fiilen geçersiz hale gelmesi ile bağlantılıdır. Bu yüzden ordunun terörün üzerine gitmediğini ileri sürmek, eldeki veriler ışığında, kolay değildir. Ancak bu tezi savunmak, 12 Eylül'e giden süreçte askerlerin üzerlerine düşen görevleri eksiksiz bir biçimde yerine getirdikleri anlamına da gelmemelidir. 1979 yılı ortalarından itibaren askeri müdahale fikrini ciddi bir biçimde tasavvur etmeye başlayan askerlerin, tam da bu sebeple, hem terörle mücadelede daha girişimci, yaratıcı olma, hem de demokratik rejim içinde kalarak teröre çözüm olabilecek diğer alternatifleri gündeme getirme iradelerinin çeşitli şekillerde zaafa uğradığı söylenebilir.

*The Turkish Military and Democracy towards the 12 September 1980
Coup*

Abstract

This study evaluates the argument that the Turkish military did not wholeheartedly embark on the fight against terrorism so as to pave the way for the 12 September coup. In democracies a successful crusade against terrorism necessitates close co-operation between security forces, the bureaucracy, and the judiciary. It also requires the unconditional support of the government. Prior to the coup, such a state of affairs could not be obtained. The post-coup military regime coped with terrorism, not only because it reshuffled bureaucracy, but also because limitations on the coercive power of the state had been rendered ineffective. Therefore, the argument can not be endorsed. Nevertheless, the fact that soldiers perceived intervention as a legitimate solution, beginning from, early September 1979, was likely to have some rather unintended and unforeseen side-effects. Thus, soldiers were likely to be less than imaginative and enterprising in the battle against terrorism. The same factor also appears to have decreased their determination to appeal to other possible remedies which might have alleviated the crisis of democracy.

12 Eylül'e Doğru Ordu ve Demokrasi

"Mecbur olmadıkça bıçak kemiğe dayanmadıkça müdahale yapılmamasını düşünüyor ve belki politikacılar akıllarını başlarına alırlar diye ümidimi kaybetmiyordum."

Kenan Evren (1990)

"Elinizdeki yetkileri kullanıp, Devleti koruma ve kollama görevi yerine, Devletin dibine dinamit koyanların akıttıkları kanları ikbalinizin merdivenlerine basamak yaptınız. ...Akan kanlar, yanan canlar, göl olan yaşlar karşısında darbenize meşru zemin yarattınız."

Süleyman Demirel (1990)

Türkiye'yi 12 Eylül 1980 askeri müdahalesine¹ götüren sosyal ve siyasal dinamikler henüz açıklığa kavuşturulamamıştır. Terör ve şiddet dalgasını yaratan faktörlerin neler olduğu, sivil bürokrasinin niçin işlemez hale geldiği, siyasal partilerin neden muhtemel çözümler üzerinde uzlaşamadıkları akla gelen sorulardan bazılarıdır. Döneme ilişkin yarutlanmayı bekleyen sorulardan birisi de, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) yüksek komuta kademesinin askeri müdahaleye zemin hazırlamak için ülkenin büyük bir kesiminde ilan edilen sıkıyönetime rağmen terörle mücadelede etkin bir rol oynamadığı iddiasıdır.

1980'lerin ortalarından itibaren gündeme gelen bu meselenin tartışılması, genellikle müdahale sürecinde ordunun mu yoksa sivillerin mi vebalinin daha çok olduğu ekseninde şekillenmiş; sürecin nasıl cereyan ettiğini anlamaktan çok,

1 Bu çalışmada 12 Eylül 1980 hareketi, iktidarın güç kullanarak veya güç kullanma tehdidiyle anayasal olmayan bir biçimde el değiştirmesi anlamına (SPENCER, 1931:508; WELCH, 1993: 204) gelmek üzere bir "coup d'état" olarak nitelendirilmekte ve "coup d'état" terimini karşılamak üzere "askeri müdahale" ve "darbe" terimleri eş anlamlı olarak birlikte kullanılmaktadır.

eldeki yetersiz verilerden yola çıkarak aktörleri yargılamak hakim amaç haline gelmiştir. Açıklamaların bir kısmı, TSK'nun siyasete müdahale eğilimini öne çıkarırken, diğerleri sivillerin yetersizlikleri ve uzlaşmamaları nedeniyle demokrasiyi yozlaştırdıklarını öne sürerek, 12 Eylül sürecinde asıl sorumluluğun bu gruba ait olduğunu ifade etmişlerdir. İki kutup arasında kalan tartışma meselenin karmaşıklığını örtbas etmiş; özellikle de aktörlerin başlangıçta öngörmediği, kendi eylemlerinin neticesi olmakla birlikte onlar tarafından niyet edilmemiş, ancak müdahale sürecinde esaslı roller oynayan çeşitli faktörlerin anlaşılmasını ikinci planda bırakmıştır. Oysa, ancak daha derinlerde yatan bu dinamiklerin anlaşılmasıyla doyurucu bir açıklama düzeyine ulaşabilmek mümkün olacaktır.

Bu çalışma, askerlerin darbeyi meşrulaştırmak için terörün üzerine bilinçli bir biçimde gitmedikleri görüşünü ileri sürmenin eldeki veriler ışığında kolay olmadığını savunmakta; ancak bunun askerlerin 12 Eylül'e giden süreçte üzerlerine düşen görevleri tam anlamıyla yerine getirdikleri anlamına da gelmediğini ifade etmektedir. Buna göre, 1979 yılı ortalarından itibaren müdahale fikrini ciddi bir biçimde tasavvur etmeye başlayan askerlerin hem terörle mücadelede daha girişimci, yaratıcı olma, hem de demokratik rejim içinde teröre çözüm olabilecek diğer seçeneklere başvurma iradeleri çeşitli şekillerde zaafa uğramıştır. Bu noktada çalışma, 12 Eylül sürecinin, demokratik rejim herhangi bir problemle karşılaştığında askeri müdahaleyi meşru bir çözüm olarak kabul eden ve askerler kadar siviller arasında da yankı bulan anlayışın, demokratik rejime verdiği zararları ortaya koyan bir örnek oluşturduğunu da ileri sürmektedir.

I. Askerlerin Bilinçli Bir Biçimde Terörün Üzerine Gitmedikleri İddiası

Adalet Partisi (AP) lideri ve 12 Eylül 1980 tarihinde Başbakan olan Süleyman Demirel, gazeteci Cüneyt Arcayürek'le yaptığı bir konuşmada kendilerinin "hükümeti" işlettiklerini fakat "devleti" işletemediklerini ifade ediyordu (ARCAYÜREK, 1990: 470). "Silahlı kuvvetler devletin içindedir. Şayet devletin yapamadığını, silahlı kuvvetler yapar diyorsak devleti silahlı kuvvetlerden ayırıyor ve devletin tekniğini bozuyoruz. Bu takdirde devleti çalıştıramayız," diyen Demirel (ARCAYÜREK, 1990: 517), devletin içinde olması gereken silahlı kuvvetlerin kendilerini devletin dışında sayıp, demokratik rejim içinde terörle mücadelenin yapılamayacağı kanaatine vardığını ve müdahaleyi meşru kılmak için zemin yarattığını belirtmiştir.

Kenan Evren'in (EVREN, 1990: 262) anılarında "bıçak kemiğe dayanmadan yapılacak bir müdahalenin faydadan çok zarar getireceğine" inandığını belirtmesi, Demirel'in daha önce üstü kapalı bir biçimde ifade ettiği

iddialarını "Anı Değil İtiraf" isimli kitabında daha sert bir üslupla dile getirmesine yol açmıştır. Evren'in bu sözlerini müdahaleyi kafasına koyan askerlerin terörün üzerine gitmeme kararının ifşaata olarak algılayan Demirel, kitabın amacının "ülke kan gölüne dönmüşken, her türlü olumsuz şartlar içinde bile olsa devralmak zorunda olduğumuz yönetimde, bize yardımcı olması gereken zamanın beş kişilik komuta heyetinin, kan gölünde kendilerine ikbal ve istikbal arayışlarını gün ışığına çıkarmak," (DEMİREL, 1990: 4) olduğunu söylemiştir. Demirel'e göre, güvenlik ve huzuru sağlamak için devletin elindeki son ve tek çare olan sıkıyönetim 20 ayı aşkın bir süre yürürlükte kalmasına rağmen Türkiye'de akan kanı durduramamış ama, "11 Eylül günü akan kan, 13 Eylül günü durmuştur." (DEMİREL, 1990: 15). Demirel suçlamalarına karıt olarak, 12 Eylül'den sonra komutanların sadece Sıkıyönetim Kanunu'nda önemsiz bir kaç değişiklik yaptıklarını; bunun da müdahale öncesinde meclisten istenilenlerin gerçekten gerekli olmadığını gösterdiğini, "sonradan görülmüştür ki, devlet güçsüz değil. Sadece devlet işletilmemiş. 12 Eylül'den sonra devlete ne gücü eklenmiş, ne olmuş ? Devlet yine aynı devlet !" (ARCA YÜREK, 1990: 484) diyerek ifade etmiştir.

Süleyman Demirel'in² ortaya attığı, çeşitli politikacılar³ ve gazeteci yazarlar dışında, kimi akademisyenlerce de (SHICK/TONAK, 1987: 372; BİLGE-CRISS, 1991: 141; AHMAD, 1995: 425) sempatiyle dile getirilen bu iddialar, dönemin genelkurmay başkanı ve askeri rejimin lideri Kenan Evren (1990:517; 1995: 31, 1998) ve o dönemde görev yapmış askerler (BÖLÜĞİRAY, 1989; BÖLÜĞİRAY, 1991) tarafından her vesileyle reddedilmiştir. 12 Eylül hareketinden sonra terörün bıçakla kesilir gibi durmadığını, bir süre daha devam ettiğini belirten Evren, kendilerinin terörle mücadele sürecinde ellerinden gelen her şeyi yaptıklarını, gerek kendi yetkilerinin kısıtlı olmasından gerekse polis, yargı ve sivil bürokrasinin etkin çalışmamasından ötürü başarılı olamadıklarını belirtmiştir. Evren'e göre, askerler terörle mücadelenin başarısına sekte vuran bu faktörleri gerek Millî Güvenlik Kurulu, gerekse Sıkıyönetim Koordinasyon Kurulu toplantılarında dile getirmişler ancak hükümetler bu sorunların çözümü doğrultusunda adım atamamışlardır.

2 Demirel'in 1999 yılında bir TV kanalı için hazırlanan ve daha sonra kitap olarak da yayınlanan 12 Eylül 1980 darbesini anlatan bir programda, ileri sürdüğü bu tezlerden hiç bahsetmemiş olması üzerinde durulması gereken bir noktadır. Ya Demirel 1990'lı yıllarda, muhalefette iken ileri sürdüğü iddialara artık inanmamaktadır, ya da bu iddiaları 1999'un konjonktürü içinde dile getirmenin anlamlı olmayacağı görüşündedir.

3 Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) lideri Bülent Ecevit'in benzer görüşleri için (*Milliyet*, 2 Ağustos 1989).

II. Bazı Metodolojik Meseleler

Burada 12 Eylül darbesi ile ilgili mikro düzeyde bir analiz söz konusudur. Bu düzeydeki bir analiz ise yapısal olarak nitelendirilebilecek faktörlerin tamamen belirleyici olmadığı, aktörlerin manevra alanına sahip oldukları fikrine dayanır. Meseleye makro düzeyde yaklaşan bir anlayış ise, aktörlerin davranışlarını ikinci planda ele alarak, yapısal nitelikli faktörlere daha fazla ağırlık verecektir. Bu çalışmada mikro düzeyin vurgulanması, makro düzeyde bir analizin gereksiz olduğu anlamına gelmemelidir. Bu makale, 12 Eylül'ü tüm karmaşıklığı ile ele almayı değil, bu amaca varılmasına yardımcı olabilecek bir soruyu incelemektedir. Ancak yine de her mikro analiz, makro düzeyde kabul edilen çeşitli varsayımlarla anlamlı hale gelebileceği için, çalışmaya yön veren bu varsayımlar üzerinde durmak gereklidir.

12 Eylül darbesini makro düzeyde ele alan analizlerin, genellikle indirgemeci ve komplo teorilerine yatkın açıklama tarzlarına sempatik baktıkları söylenebilir. Bunlara göre, Türkiye'yi 12 Eylül'e götüren olaylar zinciri, özellikle de darbenin görünür sebebinin oluşturduğu terör ve şiddet dalgası, askeri müdahaleden çıkarları bulunan çeşitli güç veya güçlerce başlatılmış /desteklenilmiştir. Darbe bu güçlerin eylemlerinin bir sonucudur. Sınıflararası ilişkilerin siyasal hayattaki önemine dikkat çeken kimi yazarlar için, 1970'lerin ortalarından itibaren tıkanmaya başlayan devletçi/planlamacı ekonomik düzenden piyasa ağırlıklı ekonomik düzene geçişi simgeleyen 24 Ocak 1980 tarihinde alınan kararların askeri rejim altında daha iyi uygulanabilecek olması, müdahalenin temel sebebidir (SAVRAN, 1987: 152-3; SHICK/TONAK, 1987: 374; AHMAD, 1994: 428).⁴

Diğer bazı yazarlar ise İran'da Şah rejiminin yıkılması ve Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgalinden sonra, jeopolitik önemi artan Türkiye'yi Amerikan ulusal çıkarlarına uygun davranır hale getirmeyi garanti altına alma (örneğin Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönüşünü gerçekleştirmek) isteğini gözönünde bulundurmanın 12 Eylül 1980 müdahalesini anlamanın ön şartı olduğunu dile getirmişlerdir (YETKİN, 1995; AHMAD, 1994: 423).⁵ Bu yaklaşımlar her zaman açıkça ifade etmeseler de, kendi çıkarlarının askeri rejim ile daha iyi korunabileceğine inanan perde arkası güçlerin 12 Eylül müdahalesinin "görünür" sebebinin oluşturduğu terör ve şiddetin oluşumunda

4 Çağlar Keyder'de (KEYDER, 1987:228) 1987 tarihli çalışmasında bu teze daha sempatik baktığı izlenimini vermekteydi. Ancak, 1995 tarihli bir başka çalışmasında Keyder (KEYDER, 1995: 209), "1980 darbesinin Bürokratik-Otoriter bir darbe olmadığını," belirtmiştir.

5 Çerek CHP lideri Bülent Ecevit, gerekse AP lideri Süleyman Demirel de Yetkin (YETKİN, 1995: 198-199) ile yaptıkları görüşmede bu görüşü destekleyen bir tutum içinde olmuşlardır.

önemli roller oynadıklarını varsaymaktadırlar.⁶ Böylece, ordunun darbeyi meşrulaştırmak amacıyla terörün üzerine gitmediği iddiasını değerlendirmek anlamlı olmaktan uzak kalmaktadır, çünkü sorunun cevabı verilmiştir; ordu başkaları tarafından planlanan bir süreçte kendisine biçilen misyonu farkında olarak veya olmayarak yerine getiren bir araç konumundadır.

Gerek Türkiye'nin değişen jeopolitik konumunun, gerekse 70'lerin ortalarından itibaren ülkeyi etkisine alan ekonomik krizin, 12 Eylül'ün oluşumunda etkili olduğuna hiç şüphe yoktur. 1970'lerin ortalarından itibaren yaşanmaya başlayan ekonomik kriz, demokratik rejimin vatandaşların beklentilerini karşılayabilme kapasitesine ve dolayısıyla meşruiyetine önemli ölçüde sekte vurduğu gibi, krizi aşmaya yönelik 24 Ocak kararlarının, askeri rejim altında daha rahatlıkla uygulanabileceği de açtı⁷ (ŞENSES, 1991: 214). 12 Eylül sonrasında işçi haklarının askıya alındığı, ücretlilerin yaşam standartlarının önemli ölçüde geriletildiği de doğrudur. Ancak bütün bunlar, 12 Eylül'ün sırf bu amaca matuf olarak, 24 Ocak kararlarını uygulamak için kotarıldığı tezini desteklemeye yeterli olmasa gerektir.

İki değişken arasında bağlantı (correlation) bulunması, bunlardan birinin kaçınılmaz bir biçimde diğerinin nedeni olduğu anlamına gelmez. Diğer bir deyişle, 24 Ocak kararlarının 12 Eylül askeri yönetimi sayesinde daha kolaylıkla uygulanabilmiş olması müdahalenin bu kararları uygulamak için yapıldığı görüşünü kanıtlamaya yetmez. Şöyle ki, ekonomiyi dışa açmaya, devletin ekonomideki rolünü azaltmaya yönelik benzeri kararlar bir çok az gelişmiş ülkede askeri müdahaleler olmadan da uygulanabilmiştir (KAUFMAN, 1979; REMMER, 1986). Türkiye'de de 24 Ocak kararlarını alanlar askerler değil, AP hükümeti olmuştur. Askerlerin darbe sonrasında bu kararları uygulamaya devam etmeleri ise, programın ilk olumlu sonuçlarının alınmaya başlamasıyla birlikte, uluslararası finans çevrelerinin desteğine sahip bir programdan vazgeçerek, bir de ekonomiyle ilgili sorunları daha da ağırlaştırmama kararlılıklarının bir sonucudur (EVREN, 1995: 12). 24 Ocak kararlarının mimarlarının Temmuz 1982'de istifa etmek zorunda kalmaları askerlerin bu kararlara bağlılığının bu uğurda askeri müdahaleyi göze alacak kadar yüksek olmadığı fikrini destekleyen bir örnektir.

Müdahalenin, batı bloku için stratejik önemi artan Türkiye'de siyasi istikrarı sağlama ve Amerikan ulusal çıkarlarına daha uygun politikalar izlenmesini garanti altına almaya yönelik olarak gerçekleştirildiği tezi de benzer güçlüklerle malûldür. ABD veya batı bloku için, askeri bir hükümetin, CHP ve

6 "Türkiye'yi bir istikrarsızlaşırma operasyonu ile Amerika, kasıtlı olarak, planlı olarak 12 Eylül'e sürükledi," diyen Sosyalist İşçi Partisi lideri Doğu Perinçek (BİRAND/ BİLA/ AKAR, 1999: 70) bu konuda bir istisnadır.

7 Kenan Evren'de (BİRAND/BİLA/AKAR, 1999:140) askeri müdahale olmasaydı bu programın uygulanamayacağını belirtmiştir.

MSP gibi batı aleyhtarı söylemleri kullanan partilerin de iktidara gelme şansına sahip olduğu demokratik rejime nazaran tercih edilir olduğu doğrudur; çünkü askeri rejimlerde ikna edilmesi gereken bütün bir kamuoyu değil, meseleye daha çok güvenlik açısından bakan bir avuç askerdir. Ayrıca, soğuk savaş koşulları içinde ABD'nin anti-komünist olduğu müddetçe ülkelerin demokratik olup olmamasıyla ilgilenmediği ve Sovyetler Birliği'nin hegemonyası altına girme riski taşıyan istikrarsız bir Türkiye yerine, demokratik olmayan ancak batı blokuna bağlanmış bir Türkiye'yi tercih edeceği de, darbe sonrasında da görüldüğü gibi, çok açıktır.⁸ Bu konuda Türk subaylarına çeşitli kanallardan sinyaller gönderilmiş olması da muhtemeldir. Bütün bunlar ABD'nin tutum ve davranışlarının darbenin yapılmasını kolaylaştırdığı, askerlerin kafasındaki çeşitli tereddütleri ortadan kaldırdığına işaret eder, ancak müdahalenin ABD çıkarlarının daha iyi savunulmasını sağlamak için yapıldığı görüşünü kanıtlamaya yetmez. Bunun savunulabilmesi için, darbe geleneği olmadığı gibi o konjunktürde darbe yapmaya hiç niyetli olmayan bir ordunun ABD tazyikiyle böyle bir mecraya sokulduğunun inandırıcı bir biçimde ortaya konulması gereklidir.

Mamafih, her iki açıklama da ülkeyi 12 Eylül'e götüren terör ve şiddet dalgasının, askeri yönetimden çıkar sağlayanlarca başlatıldığı/desteklendiği varsayımına dayanmaktadır. Bu varsayımı destekleyebilecek kanıtlar sunulmamakta; sadece askeri rejimden faydalananların ülkeyi darbeye götüren sürecin hem planlayıcıları hem de uygulayıcıları oldukları kabul edilmektedir. Bu ise müdahaleden çıkar sağlayacak belli güçlerin rolünü abartırken, ordunun ve müdahale öncesi ortamın oluşumunda önemli sorumluluklara sahip olan siyasi partilerin rolünü küçümsemek, bunları tamamen belirtilen güçlerin istediği şekilde yön verebilecekleri pasif aktörler olarak görmek anlamına gelmektedir. Toplumsal olaylar, tek bir faktörle açıklanamayacak, tek bir nedene indirgenemeyecek kadar karmaşık oldukları gibi, belli aktörlerin niyet edilmiş eylemlerinin, her zaman bu aktörler tarafından arzulanan sonuçlara götürme kapasitesine sahip olduklarını varsaymak da hatalıdır. Türkiye'yi çeşitli amaçlarla askeri idare rejimine sürüklemek isteyen ve bu amaca matuf olarak terör ve şiddet dalgasının oluşmasına bilinçli bir biçimde katkıda bulunmak isteyen çeşitli güçler olmuştur.⁹ Fakat meseleyi sadece bu güçlerin eylemleriyle,

8 Dönemin ABD Ulusal Güvenlik Konseyi üyelerine danışmanlık yapan Paul Henze'e (HENZE, 1993:45) göre, "Carter yönetimi önceden haberdar olsaydı bile, müdahaleyi durdurma amacıyla harekete geçmeyecekti, ancak yönetim haberdar edilmemeyi tercih etti." Birand, Bila ve Akar da (BİRAND/BİLA/AKAR, 1999:194) Henze'in "aslında Washington olayların bu şekilde gelişmesine izin verdi. Zira çıkarlarımız bunu gerektiriyordu," dediğini aktarmaktadır.

9 Terör ve şiddet dalgasının ürktücü boyutlara varmasında birer köşe taşı teşkil eden kimi olaylar -1 Mayıs 1977 Taksim olayları, gazeteci Abdi İpekçi'nin öldürülmesi, Kahramanmaraş katliamı- halen tam anlamıyla aydınlatılmamış, provokasyon iddiaları inandırıcı bir biçimde ortadan kaldırılamamıştır. Örneğin Ecevit (BİRAND/BİLA/AKAR, 1999: 109) Kahramanmaraş olaylarının kendisini sıkıyönetim ilanına mecbur etmek için

niyetleriyle açıklamak yerinde değildir. Terörü besleyen sosyo-kültürel ortamı, terörle mücadele sürecinde siyasal elitin teşhis koyma ve önlem almaktaki başarısızlıklarını, bürokrasinin bozulmasını, ordunun askeri müdahaleyi meşru bir çözüm olarak algılayan zihni donanımını gözönüne almadan 12 Eylül müdahalesini anlayamayız. Eğer sayılan faktörler olmasaydı, kışkırtmalar, büyük ihtimalle sonuçsuz kalabilecekti. Norbert Elias'ın isabetle vurguladığı gibi, toplumsal olaylar bir çok aktörün bilinçli veya bilinçsiz, rasyonel veya duygusal nitelikli eylemlerinin karşılıklı etkileşiminin (interweaving) bir sonucudur. Bu etkileşim neticesindedir ki, çoğu zaman aktörlerin niyetlerinden, planlarından daha farklı bir çizgide ortaya çıkmaktadır (ELIAS, 1994: 444).¹⁰

Bu çerçeve içinde düşünüldüğünde, 12 Eylül'ü en genel anlamda, Osmanlı-Türk patrimonyal siyasal geleneklerinin -ki bunlar demokratik kültür açısından sorunlu bir mirastır- izlerini taşıyan, az gelişmişlik sürecinin çeşitli sancılılarıyla boğuşan ve demokratik rejimlerin yaşamasına pek de elverişli olmayan uluslararası bir konjonktürde demokrasiyi sürdürmeye çalışan bir toplumun yaşadığı sıkıntıları demokratik rejimi rafa kaldırarak aşma çabası algılamak daha doğru olacaktır. Analiz düzeyi daha somutlaştırıldığında ise, uluslararası konjonktürün yanında 12 Eylül'ü anlamada kritik öneme sahip olan birbiriyle yakından bağlantılı üç esaslı noktadan söz edilebilir; yapılaş biçimi dolayısıyla toplumun önemli bir kesimince meşruluğu tartışılan 1961 Anayasası ve bu Anayasanın getirdiği Türkiye koşullarına uygunluğu tartışılabilir olan düzenlemeler; 1960'ların hızlı toplumsal değişim süreci ve ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisinin tıkanması; 1960 sonrası düzende demokratik merkezi oluşturmaya en yakın olan AP ve CHP gibi siyasi partilerin, çeşitli sebeplerle bunu başaramamaları. Böyle bir yaklaşım, ordu, siyasal partiler ve basın gibi aktörleri, yapısal olarak nitelendirilen faktörlerin hiç bir özerklik sahibi olmayan taşıyıcıları olarak görme hatasına düşmediği gibi, aktörlerin içinde buldukları ortamı görmezden gelen, bu nedenle de manevra alanlarının oldukça geniş olduğunu düşünen subjektivist bir yoruma düşülmesini de engelleyebilecektir.

Bu çalışmada öncelikle 12 Eylül öncesinde terörle mücadelenin neden başarısız olduğuna ilişkin askerler tarafından ileri sürülen iddiaların geçerliliğini tartışacağız. Daha sonra da darbeden sonra terörle mücadelede sağlanan başarının nasıl ve hangi şartlarda elde edildiğini değerlendireceğiz.

çıkardığı kanaatini taşıdığını söylemektedir. İstihbarat servislerinin iç yüzünü anlatma iddiasını taşıyan bir çok çalışmada da benzeri iddiaları bulabilmek mümkündür. Bu konuda bkz. (ÖZKAN, 1996; YALÇIN/KURDAKUL, 1999).

10 Toplumsal olguların insan eylemlerinin etkileşiminin bir sonucu olmakla birlikte genellikle kimse tarafından niyet edilmemiş bir nitelik taşıdığı düşüncesi İskoç Aydınlatma geleneğine mensup Adam Ferguson ve David Hume gibi düşünürlerce dile getirilmiştir. Frederick Hayek'in piyasanın "kendiliğindenliğini" açıklamakta kullandığı bu kavramı sosyal bilimlere "geri getiren" kişi ise Norbert Elias' tır. Bu konuda bkz. (PORTES, 2000).

Eğer askerlerin 12 Eylül'den önce terörle mücadelenin neden başarısız olduğuna ilişkin açıklamaları ikna edici ise, askerlere yönelik eleştirilerin yerinde olmadığı görüşü ağırlık kazanabilecektir. Yok eğer askerlerin açıklamaları yeterli görünmüyorsa, bu halde askerlere karşı yöneltilen, bilinçli bir biçimde terörün üzerine gidilmediği iddiasının gerçeklik payının yüksek olduğu daha rahatlıkla savunulabilecektir. Askerlerin darbeden sonra terörle mücadelede sağladıkları başarının nedenlerini araştırmak ve bu başarıda rol oynayan faktörleri tespit edip bunların demokratik rejim içinde gerçekleştirilme şansı olup olmadığını değerlendirmek de, terörle mücadelede ordunun pasif kaldığı iddiasının değerlendirilmesinde ipuçları sağlayacaktır.

III. 12 Eylül 1980 Öncesinde Ordu ve Terörle Mücadele

Ordunun sıkıyönetime rağmen terörle mücadelede neden başarılı olamadığı konusunda, Evren'in ileri sürdüğü açıklamalardan ilki, terör eylemlerine karıştıklarına veya destek verdiklerine inanılan kimselerin adalet önüne çıkarılması sürecini hızlandırıp, devlet otoritesini güçlendirecek düzenlemelerin yapıl(a)mamasıdır. Askerlerin 1978 başında iktidara gelen CHP hükümeti ve bunu takip eden AP azınlık hükümetinden istedikleri bu konuya dair belli başlı talepler, olağanüstü hal kanununun çıkarılması, dernekler kanununun değiştirilmesi, devlet güvenlik mahkemelerinin kurulması, adli kolluk teşkilatının oluşturulması, cezaevlerinin güvenliğinin sağlanmasına matuf düzenlemeler, güvenlik güçlerinin terörle mücadelede zararlı buldukları yayınları toplatabilmelerini kolaylaştıran düzenlemeler, ceza ve ceza usul kanunlarında terör örgütlerinin daha etkin bir biçimde takibi ve cezalandırılmasına izin veren değişikliklerin yapılması, güvenlik kuvvetlerinin silah kullanma yetkilerinin genişletilmesi, tanıkların can ve mal güvenliğini sağlayacak düzenlemeler, silah kaçakçılığına ilişkin suçların her zaman sıkıyönetim mahkemelerinde görülememesi nedeniyle gerekli değişikliklerin yapılarak bu suçun takibinin sıkıyönetim mahkemelerine bırakılması, gözaltı süresinin uzatılması gibi taleplerdir (EVREN,1990: 301-306; EVREN, 1991b:124-126).

12 Eylül öncesinde bu isteklerin bir kısmı 23 Şubat 1980 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan, "Kamu Güvenliğine ve Kolluk Hizmetlerine İlişkin Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması ve Bunlara Yeni Hükümler Eklenmesi Hakkında Kanun"¹¹ ile gerçekleştirilebilmiş, ancak askerlerin özellikle üzerinde durdukları, devlet güvenlik mahkemelerinin kurulması ve Sıkıyönetim ve Dernekler Kanunu'nda yapılması istenen değişiklikler, 12 Eylül öncesinde yasama organında bu konular üzerinde uzlaşma sağlanamaması nedeniyle gerçekleştirilememiştir.

11 (Resmi Gazete, 16909, 23 Şubat 1980).

Kanuni düzenlemeler devletin cezalandırma fonksiyonunu yeniden işler hale getirmenin bir boyutunu oluşturmaktaydı. Uygulamaya matuf çeşitli önlemler -idare, polis ve istihbarat üçgenindeki eksikliklerin giderilmesi, bu kuruluşların sıkıyönetim komutanlarıyla uyumlu bir biçimde çalışmalarının sağlanması- en az bunlar kadar önemliydi. Özellikle öne çıkarılan nokta, emniyet güçleri, mülki amirler başta olmak üzere, bürokrasinin bütün kademelerinde görülen partizanlığın önlenmesiydi. Askerler emniyet güçlerinin ideolojik olarak bölündüğünü, bunun da terör örgütlerinin üzerine etkin bir biçimde gidilmesini güçleştirdiğini dile getirmekteydiler.¹² Örneğin, 1979-1980 döneminde 14 ay boyunca sıkıyönetim komutanlığı yapan Korgeneral Nevzat Bölügiray (BÖLÜGİRAY, 1989: 98-116)¹³ Adana Emniyet Müdürü Cevat Yurdakul'un öldürülmesini protesto etmek için, sol görüşlü yaklaşık 200 polisin görev bırakma eylemine girip, emniyet müdürlüğü bahçesinde "kahrolsun sıkıyönetim" diye bağırduklarını, polislerin terör eylemlerine karışanlara duyduğu sempatiye göre hareket ettiklerini belirtmektedir. Bölügiray, olayları bastırmak için olay mahalline gelen polislerin dahi birbirlerine girdiklerini, yeni atanan emniyet müdürünü faşistlikle suçlayıp tehdit ettiklerini de gözlemiştir (BÖLÜGİRAY, 1989: 33-5, 51, 123).

Sayısal yetersizlik, teknik donanım ve eğitim eksiklikleri de emniyet örgütünün etkin bir biçimde çalışmasını güçleştiren diğer bir sebep olarak askerler tarafından ileri sürülmüştür (T.C GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, 1983:105). Nevzat Bölügiray'a göre polis, telsiz, tabanca, çelik yelek gibi en temel ihtiyaçlarını gidermekten yoksun olduğu gibi, ödenek yetersizliği nedeniyle, sayıları zaten yetersiz ve eskimiş olan polis otolarına benzin dahi bulamamaktaydı (BÖLÜGİRAY, 1989: 44-6, 49, 54-5 152, 174-5). Polis modern sorgulama yöntemlerine yabancı olduğu gibi, sıkıyönetimden polis karakolunu korumaları için yardım dahi istemişti (BÖLÜGİRAY, 1989: 47).

Askerlere göre, mülki idare amirleri de gerek partizanlıktan gerekse uzun yılların ihmalinden kaynaklanan ciddi problemler yaşıyorlardı. Bölügiray

12 İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Orgeneral Necdet Üruğ'un polis ve istihbarat örgütleri hakkındaki değerlendirmeleri için, bkz. (EVREN, 1990: 315, 318).

13 Bu çalışmada Korgeneral Nevzat Bölügiray'ın anılarından önemli ölçüde faydalandığı görülecektir. Bunun nedeni sadece Bölügiray'ın anılarını yazan tek sıkıyönetim komutanı olması değildir. Nevzat Bölügiray, 12 Eylül'den sonra Genelkurmay Başkanlığı Sıkıyönetim Koordinasyon Kurulu başkanlığına atanmış ve Ağustos 1983 yılında Korgeneral rütbesindeyken emekli edilmiştir. Bölügiray anılarında (BÖLÜGİRAY, 1989: 637) Evren'in başlangıçta kendisini çok takdir ettiğini fakat sonradan "köprülerin altından çok sular geçtiğini" belirtmekte ve "bunları bu gün için açıklamak olanaksız... belki bir gün.." demektedir. Bölügiray (BÖLÜGİRAY, 1991: 48 -53), 1991 yılında yayınlanan bir diğer anı kitabında 12 Eylül yönetimini "sağa kaymakla," "milliyetçi ve muhafazakâr" olmakla suçlamıştır. Bölügiray'ın 12 Eylül'ün yüksek komuta kademesiyle olan ilişkileri düşünüldüğünde, kendisinin, özellikle 12 Eylül öncesinde yaşadığı olayları komutanların lehine yorumlamak gibi bir çaba içinde olma ihtimalinin düşük olduğunu, bu nedenle de yaşananlar konusunda daha objektif bir tutum alabileceğini düşündük.

(BÖLÜĞIRAY, 1989: 475-8), aşırı milliyetçi militanlara hiç bir şart aramadan silah ruhsatı verdiğiinden şüphelendiği bir valinin, bu durum kendisine sorulduğunda "paşam ruhsat verilenler hepsi milliyetçi ve bizden olan kişiler, ülkücü gençler, içlerinde hiç komünist yok" dediğini belirtmektedir. Partizanlığın yanı sıra, bir çok ilçede, kaymakam ve emniyet amiri ya bulunmuyor ya da bu makamlar vekaleten dolduruluyordu. Evren'in (EVREN, 1990: 376) aktardığına göre, Diyarbakır'da bulunan 7. Kolordu ve Sıkıyönetim Komutanı Cemalettin Altınok 17 Şubat 1980 tarihinde yapılan bir Sıkıyönetim Koordinasyon Kurulu toplantısında şöyle demiştir;

Bölgemdeki Siverek ilçesine daha bir kaymakam ve Emniyet Amiri bulamadık. (Siverek ki en çok olay olan ve Apocuların kontrolünde olan bir ilçedir) Kaymakam tayin edildi fakat gelmiyor. Size enteresan bir olay daha söyleyeceğim. Bitlis'ten Siverek'e bir emniyet amiri tayin edilmiş, ancak Bitlis'te görülen bu emniyet amiri iki senedir Bitlis'e gelmemiş. İlk bulunduğu yerde duruyor. Emniyet genel müdürlüğü ise onu Bitlis'te biliyor ve biz onu Siverek'e tayin edeceğiz ne dersiniz diye Bitlis'e soruyor.

Askerlere göre, yargı organları da benzeri problemlerden payını almıştı. Sayıları çok yetersiz kalan hakim ve savcılar yeterli korumadan yoksun oldukları için görevlerini layıkıyla yerine getiremiyorlar, mahkemeler çok yavaş çalışıyorlardı (BÖLÜĞIRAY, 1989: 162-7, aynı çizgide Orgeneral Necdet Üruğ'un gözlemleri için, bkz. EVREN, 1990: 319-320). 6 Nisan 1979 tarihinde yapılan Sıkıyönetim Koordinasyon Kurulu toplantısında okunan ve Jandarma Denetleme Başkanunca hazırlanan raporda da şöyle deniliyordu;

Biz Mardin'de iken, Derik'de bir polis güpegündüz sokak ortasında kurşuna dizilerek öldürülmüştür. Davaya bakacak olan Derik hakimi istirahat almış, bir diğeri kendini reddetmiş, Mazıdağı hakimi yetkisizlik kararı vermiş, Yüksek Hakimler Kurulunca görevli kılınan Mardin Hakimi ise sanık bir öğretmenle üç eğitim enstitüsü öğrencisini tutuklayacak yürekliliği gösterememiştir. İşin dramatik yanı savcı, bu sanıkların sorguları yapılırken pencerelere kum torbaları yığılmak suretiyle can güvenliklerinin sağlanması talebinde bulunmuştur. (EVREN, 1990: 254-5).

Yine askerlere göre, suç işledikleri mahkeme kararıyla sabit olanlar, çoğu cezaevlerinde devletin kontrolünün tam olarak sağlanamaması nedeniyle kolaylıkla kaçabiliyorlar veya orada kaldıkları süre içinde daha da bilenmiş militanlar olarak yetişiyorlardı (T.C GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, 1983: 107; BÖLÜĞIRAY, 1989: 72-6, 509-515). Hatta cezaevleri çeşitli örgütlerin kurtarılmış bölgeleri haline getirilmiş, karşıt görüşlü mahkumların linç edilmesi normal addedilir olmuştu (BÖLÜĞIRAY, 1989:522). Kısaca askerler 12 Eylül öncesinde, teröre karşı mücadelede kendileriyle işbirliği içinde olmaları gerekli olan sivil

bürokrasi ve güvenlik güçlerinin, gerek teknik yetersizlikler gerekse irade eksikliği nedeniyle, sıkıyönetime yardım etmekten ziyade, sıkıyönetimden medet umduklarını belirtmişlerdir (EVREN, 1990: 508).

Askerlerin emniyet kuvvetleri, mülki idare, yargı ve cezaevlerinin durumuna ilişkin değerlendirmeleri abartılı mıdır? Askeri disiplin ve hiyerarşiye alışmış ve diğer her türlü organizasyonda aynı disiplini görmek isteyen; bunları ordu standartları içinde değerlendirmeye çalışan askerlerin, sivil kurumlardaki uygulamaları dağınıklık ve disiplinsizlik olarak algılayabilecekleri gözden kaçırılmaması gereken bir noktadır. Ayrıca, terörün neden yenilemediğini açıklamaya çalışan askerlerin bu konudaki çeşitli zorlaştırıcı faktörleri abartarak sunmuş olmaları da gerçek bir olasılıktır. Ancak bütün bunların varlığı kabul edildiğinde bile, benzer iddiaların sivillerce de dile getirildiği göz önüne alındığında, askerlerin emniyet, mülki idare ve yargı konusundaki değerlendirmelerinin tamamen gerçeklikten uzak, abartılı olduğunu söylemek kolay olmasa gerektir.

12 Eylül öncesinde emniyet güçleri ve mülki idare üst kademelerine yapılan atamalarda, liyakattan çok siyasi partilere yakınlığın en önemli ölçütlerden biri olduğu bir çok gözlemci tarafından dile getirilmiştir. Örneğin 1979 yılında iktidara gelen AP azınlık hükümetinin ilk icraatlarından birisi, 67 ilin valisini ve 52 ilin emniyet müdürünü değiştirmek olmuştur. Sadece üst kademeler değil, alt kademeler de emniyet güçlerinin tarafsızlığı ile bağdaşmayacak çeşitli davranışlar içinde olmuşlardır. 12 Eylül öncesinde emniyet kuvvetleri içinde etkinlik mücadelesi veren bir çok dernek vardı. Bunlardan POL-DER ve POL-BİR en büyükleriydi. AP hükümetinin İçişleri Bakanı Mustafa Gülcügil'e (EVREN, 1990: 402) göre, 47.662 olan toplam polis sayısının yaklaşık 17.000'i POL-DER'de, 2000 kadarı da POL-BİR'de kayıtlıydı. Bu derneklere üye olan polislerin tamamını militan olarak görmek hatalı olsa da, polis içinde bir çoklarının sahip oldukları siyasi sempatiye göre hareket ettikleri de sıklıkla gözlemlenmiş bir olgudur. Öğrencilerle birlikte POL-DER afişlerini asan polisler olduğu gibi (*Hürriyet*, 1 Temmuz 1979) başbakanlık binası önünde "yaşasın Türkeş" diye slogan atan polislerin de olduğu (*Hürriyet*, 22 Temmuz 1979) dönemin basınında belirtilmişti. CHP hükümetinin İçişleri Bakanı İrfan Özaydınlı da emniyet içinde yapmak istediği değişikliklere karşı çıkan POL-DER yöneticilerinin kendisini "basına vermekle" tehdit ettiklerini belirtmiştir (DURU, 1995: 73).

Emniyet güçlerinin teknik araç-gereç, sayı ve eğitim yönünden yetersizlikleri konusunda da askerlerin tespitlerinin gerçekleri yansıtmadığını söylemek kolay değildir. Emniyet teşkilatına eğitim vermek üzere çağırılan İngiliz Scotland Yard görevlilerinin Türk polisinin olay yerine varır varmaz yaptığı ilk şeyin farkında olmadan delilleri yok etmek olduğunu söyledikleri yazılmıştır (*Hürriyet*, 22 Temmuz 1978). Yine gazeteler İstanbul'da 7 Dev-Sol

militanunun, karakol basıp uyuyan polisleri bir odaya kilitleyip karakolu ateşe verdiklerini yazmışlardı (*Hürriyet*, 27 Ocak 1980). CHP hükümetinde İçişleri Bakanlığı yapan Hasan Fehmi Güneş'in Şubat 1979 tarihinde yapılan Sıkıyönetim Koordinasyon Kurulu toplantısında yaptığı aşağıdaki konuşma aydınlatıcıdır. Güneş'e göre;

Polis çok geleneksel, çok bezgin, psikolojik olarak çok çökmüş durumdadır. Benim emniyetteki istihbarat örgütüm olayların önünden değil, arkasından gitmektedir. Önceden istihbarat yapacak ne güçtedir ve ne de anlayıştadır. Bugün Türkiye yoğun bir silah kaçakçılığı baskısı altındadır. Hatta şimdi İran'a da bizden silah geçmektedir. Biz silah girişini önleyemiyoruz. İstihbaratımız zayıf. Bütün bunların halli paraya mütevakkıf. Bugün Almanya'nın hurdaya çıkardığı ve bize yardım olarak verdiği araç ve gereci kullanıyoruz. ... Ödeneğimiz yok. Jandarmanın denizde kaçakçılarla mücadele için İstanbul'da bir botu var. Yapımı devam edenlerin parasını ödeyemiyoruz. ...Sıkıyönetim bölgeleri dışında aracımız da yok, telsizimiz de yok, elemanımız yok, bomba uzmanımız yok. Bir tek balistik laboratuvarımız var. Bir tek mikroskopumuz var. Mikroskop aldığımızı farzedelim fakat uzmanımız yok. Uzman yetiştirmek için İngiltere'ye yeni eleman gönderdik. İstihbarat okulumuz var. Bir dönemde yirmi kişi eğitebiliyoruz. Gülünç bir rakam. ...Çok polisimiz var, ama işe yarayacak polisimiz çok az. Sadece 17 ilimizde fotoğraf makinamız var, 50 ilde yok. Bütün bunları düzeltmek için çalışıyorum. ... Ama falan kişiyi şuraya getireceğim dediğim zaman bir çok arkadaşlarımız karşımıza dikiliyor. ...Bunu bize bırakınlar. Bir bakanı bir bekçi bir polis vesaire işi ile uğraştırmasınlar (EVREN, 1990:246).¹⁴

Sivil bürokrasi konusunda da benzer tespitler akademisyenler (TUTUM, 1976; HEPER, 1979-80) ve siyasiler tarafından ifade edilmiştir. Gazeteci Orhan Duru (DURU, 1995:56) 1978 yılı başında iktidara gelen Başbakan Bülent Ecevit'in bürokrasinin çeşitli kuruluşlarının birbirinden "ayrı devletlerden daha kopuk bir hale geldiği," "bürokrasiden iş çıkaramayıp meseleleri ad hoc komitelerle," yürütmeye çalıştıklarından yakındığını belirtmektedir. Adalet Bakanı Mehmet Can'ın (EVREN, 1990 : 259) 23 Nisan 1979 tarihli Sıkıyönetim Koordinasyon Kurulu toplantısında yaptığı konuşma ise yargı ve mülki idarenin durumunu anlatan bir diğer örnektir. Bingöl, Adıyaman, Malatya, Elazığ, Diyarbakır ve Tunceli yöresinde incelemeler yapan Can'a göre;

Oradaki kamu görevlileri yılmış durumdadır. Hepsi can korkusundadırlar. Çoğu da oraya sürgün edilmişlerdir veya yerli halktıdır. Tunceli'nin Ovacık kazası hariç hiçbir kazasında kaymakam yoktur. Vilayete Jandarma Komutanlığından bir

14 Evren'in konuşmayı abartarak sunduğu ileri sürülebilirse de, Güneş bunlar yayımlandıktan sonra, böyle bir söz etmediğini açıkça belirtmemiştir. Ayrıca, Güneş'in benzeri sözleri, 12 Mart 1979 tarihli *Cumhuriyet* gazetesiyle, 8-14 Ekim 1979 tarihli (n.446) *Yankı* dergisinde de bulunabilir. Emniyet Genel Müdür yardımcısı Osman Güvenir'in emniyet kuvvetlerinin sayı ve teknik donanım açısından yetersizliklerin vurgulayan konuşması için, bkz. (GÜVENİR, 1980).

yüzbaşı vekalet etmektedir. Durum o kadar fecidir ki, bölge halkından olmayan kamu görevlilerine ateş edilmekte, evlerine bomba atılmakta böylece o görevliyi kaçırmaya çalışmaktadırlar. ...Pertek savcısı evinin iki defa bombalandığını söyledi. Hakimin evini de bombalamışlar. Yatak odasının ışığını yakıyor, kendim karanlıkta çatı katında yatıyorum. Ne olur beni buradan alın diye yalvardı. Tunceli valisi de kendisinin alınması için yalvarıyor. Diyarbakır valisi, Kars valisi de ne olur beni alın diyorlar. Bingöldeki ağır ceza mahkemesi hakimleri biz artık karar veremiyoruz. Bir suçlu için 500-1000 kişi toplanıyor. Biz de can korkusu ile maalesef suçluyu serbest bırakmak durumunda kalıyoruz diyorlardı.

Askerlerin terörle mücadelenin başarısını etkilediğini ileri sürdüğü ikinci faktör bir çok askerde içten içe kendini hissettiren "Mustafa Muğlalı olmama" isteği idi. Üçüncü Ordu müfettişi olan General Mustafa Muğlalı, 1943 yılında Van'ın Özalp ilçesinde 33 köylünün kurşuna dizilmesinden sorumlu tutularak hapis cezasına çarptırılmış fakat cezasını tamamlamadan ölmüş bir askerdir. Askerler o devrin koşullarına uygun olarak sadece aldığı emirleri yerine getiren Mustafa Muğlalı'nun şartlar değiştiği için hak etmediği biçimde cezalandırıldığına inanarak; kendilerinin de benzer akibete uğrayabileceği şüphesi içinde varolan yetkilerini kullanmakta çekingen davranmaktadırlar. 12 Mart dönemi sıkıyönetim komutanlarının daha sonra şiddetli eleştirilere tabii tutulmaları askerlerdeki Mustafa Muğlalı durumuna düşürülme korkusunu daha da artırmıştır.

Mustafa Muğlalı'nın yargılanıp mahkum edilmesini "yüzkarası" olarak niteleyen Kenan Evren; kendisiyle yaptığımız görüşmede 12 Mart dönemi sıkıyönetim komutanlarından Faik Türün ve Vecihi Akın'a basında yapılan eleştiriler ve hedef gösterilmek amacıyla posterlerinin asılmasından duymuş olduğu rahatsızlığı dile getirmiş ve bu olayların sıkıyönetim komutanlarını etkilediklerinden bahsetmiştir. Evren'e (EVREN, 1998) göre, işte bu nedenle komutanlar "kanunsuz, kanunun dışına çıkıp iş yapamıyorlardı," kanunlar çıkarılmayınca da terörle mücadelede yol alınamıyordu. Evren'in ifade etmek istediği şey, her zaman tartışma konusu olan güvenlik kuvvetlerinin silah kullanma yetkisinin sınırları (bkz, BÖLÜĞİRAY, 1989: 68, 159-60, 234), sıkıyönetim ilan edilen bölgelerde güvenlik güçlerinin sıkıyönetimin emri altına girmesi ve bunun yarattığı çeşitli sorunlar gibi yoruma açık noktalarda komutanların inisiyatif almaktan kaçındıklarıdır. Daha detaylı incelenmeye değer bir konu olan Mustafa Muğlalı olmama psikozunun altında, askerlerin özellikle sivillerin harekete geçmesiyle ortaya çıkabilecek bir cezalandırma olasılığından duyulan rahatsızlık kadar,¹⁵ "düşman" olarak görülenlerle

15 Yüksek bir mesleki dayanışma ruhuna sahip olan TSK mensuplarının, bir subayın özellikle de sivil yargı önüne çıkarılmasından rahatsızlık duydukları söylenebilir. Bu bağlamda, 27 Mayıs müdahalesinin içinde yer almış olan Dündar Taşer'in sözleri anlamlıdır; "askerler arasında rekabet, küskünlük, hatta husumet bulunabilir. Ancak bütün bu çelişmelere

mücadelede demokratik rejimin gerektirdiği hukuk kurallarına uyma zorunluluğunun yarattığı rahatsızlığın iç içe geçtiği görülmektedir.

Sıkıyönetim komutanlarının çekingenliğini artıran bir diğer düşünce de gelecekte, belli bir siyasi iktidarın adamı olarak damgalanmak ve cezalandırılmak korkusuydu. Demokrat Parti (1950-1960) döneminde Genelkurmay Başkanlığı yapmış ve askeri idare tarafından Yassıada Mahkemesi'nde yargılanan Orgeneral Rüşti Erdelhun'dan esinlenerek "Erdelhun kompleksi" de denilen bu olay, daha 1960'lardan itibaren ordu içinde DP'nin devamı olarak görülen AP'nin emrinde görünmekten kaçınma şeklinde tezahür etmekteydi.¹⁶ 1970'ler boyunca, sol terör örgütlerinin sıkıyönetimin, AP'nin destekçisi olduğuna ilişkin propagandalarının etkisi azalmış olsa da, AP ile askerler arasındaki soğukluğun kalkmadığı, sivil iktidara tabi olmak düşüncesini hazmetmekte zorluk çeken askerlerin AP'nin emrinde görünmekten rahatsızlık duydukları açıktır. Hemen belirtelim ki Muğlalı ve Erdelhun komplekslerinin terörle mücadele sürecinde yarattığı olumsuz etkilerden bahsetmek askerlerin bu konudaki çekingenliklerinin yerinde veya haklı olduğunun kabulü anlamına gelmeyip, sadece durum tespiti ibarettir. Demokratik bir rejimde ordunun veya diğer emniyet kuvvetlerinin hukuk kurallarına uyulduğunda terör ile mücadelede başarılı olunamayacağı düşüncesine sahip olması; veya siyasi iktidarın emrinde görünmemek arzusu kabul edilemez.

Askerler, vatandaşların güvenlik kuvvetlerine yardım etmekten çekindiklerini bunun da terörle mücadelenin başarısızlığına olumsuz etki eden bir diğer faktör olduğunu belirtmişlerdir. Örneğin İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Necdet Üruğ vatandaşın bir çözümsüzlük içinde olduğunu, "doğruyu söylersem öldürülürüm" korkusu içinde devlete yardımcı olmadığını belirtmiştir (EVREN, 1990:320). Yine Üruğ (EVREN, 1990: 371) bir başka Sıkıyönetim Koordinasyon Kurulu toplantısında şunları söyleyecektir;

Halk bir sinmişlik, korkaklık içindedir. Güvenlik kuvvetlerine ve adli makamlara en ufak bir şekilde dahi yardımdan ve işbirliğinden kaçınmaktadır. 16-17 yaşındaki bir çocuk bir otobüs dolusu insana enternasyoneli ayakta dinletebilmektedir. 5-6 kişilik bir grup güpegündüz Kadıköy çarşısında 40-50 dükkanı kapatabilmektedir. Meselenin en hazin tarafı da mağdurların görmedim duymadım bilmiyorum şeklindeki sorumsuzluk içinde olmalarıdır.

dışarıdan yapılan katılmalar, tarafını tuttuğunuz kimsede bile infial yaratır. Mamak mahkemesinde Talat Aydemir'in hasımları, hatta kazanırsam sizi kurşuna dizeceğim dediği askerler bile Aydemir aleyhine beyanda bulunmadılar." (NUR, 1991: 118).

16 Örneğin, 28 Aralık 1970 tarihindeki bir Milli Güvenlik Kurulu toplantısında dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler, sıkıyönetim ilanına, bunun komutanları ve orduyu "bugünkü iktidarın emrinde" temasının işlenmesini doğuracağı ve komutanlarla astların arasına boşluk sokacağı gerekçesiyle karşı çıkıyordu (BATUR, 1985: 238).

Bölügiray da (BÖLÜGİRAY, 1989:36, 230, 242, 310, 505) benzeri durumlardan yakınarak, iki askerin öldüğü bir olay sonrasında polisin canhıraş çığlıklarına kimsenin kafasını çevirip bakmadığından şikayet etmiş ve vatandaşların "vaktiyle emperyalist güçlere karşı kazma, kürek ile savaşımların evlatları olarak anarşi ve terör karşısında kesin tavır almaları" gerektiğini belirtmiştir (BÖLÜGİRAY, 1989; 387-389, aynı çizgide bkz. T.C GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, 1983:133; YİRMİBEŞOĞLU, 1999:172). Askerlerin bu konudaki tespitlerinin mübalağalı olduğundan şüphe etmek için elimizde yeterli veriler yoktur. Teröre maruz kalmış bir çok ülkede olduğu gibi, 12 Eylül öncesi Türkiye'sinde de, terör örgütlerinin hedefi olma korkusu nedeniyle vatandaşlar güvenlik kuvvetlerine yardım etmekten kaçınılmaktaydılar, bu da terörle mücadelede olumsuz bir etki yapmaktaydı.¹⁷

Ve nihayet askerlerin ifade ettiği son bir nokta, 12 Eylül öncesinde ülke içi siyasi atmosferin terörle mücadeleye elverişli olmaktan çok uzak olduğudur. Bu durum, Orgeneral Necdet Üruğ (EVREN, 1990: 370) tarafından 17 Şubat 1980 tarihli Sıkıyönetim Koordinasyon Kurulu toplantısında şöyle dile getirilmiştir;

Öncelikle siyasi partilerimizin sanki her taraf güllük gülistanlık imişçesine izahu mümkünü olmayan bir serinkanlık ve vurdumduymazlık içinde parlamentoda politik anarşiyi tahrik etmeleri ve bunu televizyon ekranına ve radyosuna sirayet ettirmeleri terörü giderek güçlendirmektedir. Terörün ihtiyacı olan istikrarsız karmaşık ve karanlık vasatı siyasi partilerimiz kendi elleri ile yaratmaktadırlar. (kumandanı olduğum ordu mensupları) bundan büyük ölçüde müştekidirler, muzdariptirler. Biz yolda sabaha kadar anarşistlerle mücadele ederken, parlamentoda bu mücadelenin, bu şekilde siyasi mücadelenin yapılması için mi sokakları müdafaa etmekteyiz anarşiye göğüs germekteyiz diye bana sormaktadırlar.¹⁸

Demokratik siyasetin doğasında olan siyasal manevraları, zaman kaybı, disiplinsizlik, başıbozukluk olarak algılamaları muhtemel olan askerlerin, siyasi tansiyonu halihazırda olduğundan daha yüksek olarak algıladıklarından şüphe edilmemesi gerekir. Bununla birlikte, 1970'lerin ortalarından itibaren giderek yükselmeye başlayan siyasi tansiyonun hiç de normal düzeylerde seyretmediği de inkâr edilmesi güç bir gerçektir. 12 Eylül 1980 öncesi Türkiye'si, siyasi partilerin yıllardır her gün birbirlerini terörün hâmi olmaya suçladığı, bırakınız terörün nedenleri ve buna karşı ne türlü önlemler alınacağı noktasında anlaşmaya varmak, Cumhurbaşkanını dahi seçemedikleri, muhalefet

17 Örneğin, 20 Mart 1978 tarihli Hürriyet gazetesi, kurtarılmış bölge ilan edilen İstanbul Ümraniye'de beş kişinin öldürülmesinden sonra ifadelerine başvuru olan kişilerin "siz gideceksiniz onlar gelecek. Biz konuşmayız" dediklerini yazmaktadır. Bkz.(Hürriyet 20 Mart, 1978).

18 Benzer düşünceler için, bkz. (BÖLÜGİRAY, 1989:389).

partilerinin iktidarın başarısız olması için çalıştıkları bir ortamdır.¹⁹ Oysa terörün yenilebilmesi demokrasiyi savunma iddiasını taşıyan siyasal güçlerin teröre karşı demokratik rejimi savunma noktasında tereddüt göstermemelerini, bu uğurda ellerinde gelen her şeyi yapıp, konuyu kısır çekişmeler uğrunda kullanmamalarını gerekli kılar. Aksi halde hem emniyet kuvvetlerinin şevkinin kırılması, hem de yurttaşlar arasında siyasi gerilimin yükselmesi ve bunun terörü beslemesi muhtemeldir.

Sonuçta askerlerin, 12 Eylül öncesinde terörle mücadelede neden başarılı olunamadığını açıklamak için ileri sürdükleri bütün bu faktörlerin yabana atılamayacak kadar önemli olduklarını düşünmek abartılı sayılmamalıdır. Terör sadece askerlerin çabasıyla yenilebilecek bir şey olmayıp; siyasiler, sivil bürokrasi ve özellikle polis ve yargının etkin, partizanlıktan uzak ve koordineli çalışmalarını gerektirir. 12 Eylül'den önce sağlanamayan tam da budur.

IV. 12 Eylül 1980 Sonrasında Terörle Mücadele

12 Eylül'den sonra askerler eleştirdikleri durumların giderilmesi için neler yapmışlardır da terörle mücadelede mesafe katedilebilmiştir? Hatırlanacağı gibi Demirel, 12 Eylül'den sonra yapılanların sadece bir kaç küçük değişiklikten ibaret olduğunu ve aslında askerlerin bu yetkilere ihtiyaçları olmadığını açıkça ortaya çıktığını ifade etmişti. Bu soruya verilecek yanıtlar askerlerin 12 Eylül öncesinde gerçekten de ihtiyaç duymadıkları yetkileri isteyip istemedikleri konusunda bilgi verebilecektir.

Öncelikle hemen belirtmelidir ki, terör nedeniyle hayatını kaybedenlerin sayısında bıçakla kesilir gibi bir düşüş olmamıştır. Müdahaleden hemen sonra kurulan Milli Güvenlik Konseyi'nin (MGK) yaptığı ilk işlerden birisi 12 Eylül öncesinde sadece 22 ilde uygulanmakta olan sıkıyönetimi tüm ülkeye yaymak olmuştur. Böylece, teröristlerin sıkıyönetim bölgelerinden, sıkıyönetim ilan edilmeyen bölgelere hareketleri ve bunun terörle mücadelede yarattığı olumsuz etki giderilmiştir. Sıkıyönetimle birlikte uygulanan sokağa çıkma yasağı ve terör örgütlerinin müdahaleye karşı nasıl tavır alınacağına ilişkin değerlendirmelerle meşgul olmaları, ilk bir kaç günün huzurlu geçmesini sağlamıştır (BÖLÜĞİRAY, 1989: 644-8). Ancak terör olayları, bundan sonra şiddetini azaltarakta olsa

19 Örneğin AP lideri Süleyman Demirel, CHP hükümetini "organize fesat hareketi" olarak nitelendirmiş; asla başbakan olarak hitap etmediği ve "hükümetin başı" dediği Ecevit'i "baş bölücü" (*Hürriyet*, 25 Eylül 1978) ve "eli kanlı" (*Hürriyet*, 2 Nisan 1978) olmakla itham etmiştir. CHP lideri Bülent Ecevit ise, Demirel'i "eşkiyanın başı" (*Hürriyet*, 22 Mart 1976) olarak nitelendirmiş; "Demirel kadar yıkıcı bir kişi daha olsa memleketin batacağını," (*Hürriyet*, 19 Mayıs 1980), AP hükümetinin tutumu sayesinde "Türkiyenin adeta bir faşist veya Nazi gücünün işgali altına girdiğini" (*Hürriyet*, 21 Mayıs 1980), "en az 200.000 kişinin silahlandığını" (*Hürriyet*, 4 Haziran 1980) ifade edebilmiştir. Bu konuda bkz. (DEMİREL, 1998).

devam etmiştir. Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan bir çalışmada 12 Eylül 1980 ile 11 Eylül 1981 tarihleri arasındaki 12 aylık devrede, 282 kişinin öldüğü belirtilmiştir (T.C. GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, 1983:199). Ayda ortalama 24 kişinin terör nedeniyle hayatını kaybetmesi, bir önceki yılın (12 Eylül 1979-11 Eylül 1980) aylık ortalaması olan 234 rakamına (T.C. GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, 1983:199) göre çok önemli bir azalmayı işaret etse de, terörün bıçakla kesilir gibi durduğu iddiasını desteklememektedir.²⁰

21 Eylül 1980 tarih ve 17112 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan kanunla askerler sıkıyönetim komutanlarına 12 Eylül öncesinde istenilen yetkileri tanımışlar ve ihtiyaç hasıl oldukça yeni değişikliklere gitmekten kaçınmamışlardır.²¹ Sıkıyönetim Kanunu'nda yapılan ilk değişiklikler, gözaltı süresini önce 30 daha sonra 90 güne çıkararak; sıkıyönetim komutanlarının kamu düzeni açısından çalışmaları zararlı görülen kamu görevlilerini işten çıkarabilmelerini mümkün kılan ve teslim ol emrine itaat edilmemesi halinde silah kullanma yetkilerini artırmaya matuf değişikliklerdir. Daha sonra yapılan değişikliklerle de hem Türk Ceza Kanunu hem de Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nda, 12 Eylül öncesinde yapılması istenilen değişiklikler yapılmıştır.²²

Burada bire bir karşılaştırma yapılırsa askerlerin isteklerinin bir kısmının askeri yönetimin sonlarında, bir kısmının da ancak kısmen gerçekleştirilebildiği görülecektir. Örneğin devlet güvenlik mahkemelerinin kuruluşu ve Olağanüstü Hal Kanunu'nun çıkarılması ancak 1982'den sonra mümkün olabilmektedir. Bu da, askerlerin 12 Eylül öncesinde istedikleri bazı düzenlemeleri 12 Eylül'den sonra da yerine getirmedikleri düşüncesini akla getirmektedir. Sanki askerler, acil olan ve olmayan ayrımı yapmadan, her toplantıda anarşi ve terörle çoğu zaman dolaylı olarak ilgili bir yığın talep ile sivililerin karşısına çıkmaktadırlar.

20 Bu rakamlar terör nedeniyle hayatını kaybedenlerin sayısını aylık olarak vermediği için, ilk ayların ortalamasının genel ortalama olan 24 rakamından çok daha yüksek olduğunu söylemek yanlış olmaz. Aynı kaynakta verilen bir diğer grafikte bu durum açıkça görülmektedir (T.C. GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, 1983:222). Ayrıca askerlerin müdahaleden önce hayatını kaybedenlerin sayısını yüksek, müdahaleden sonra hayatını kaybedenlerin sayısını ise düşük gösterme eğilimi içinde olabilecekleri de gözardı edilmemelidir.

21 1402 sayılı Kanunda 10 Ekim 1980 - RG 17131, 8 Kasım 1980 RG 17154, 15 Kasım 1980-RG 17161, 11 Aralık 1980 RG 17187, 13 Ocak 1981 RG 17219 olmak üzere ilk yıl içinde önemli değişiklikler yapılmıştır. Evren (1995: 76), 12 Eylül 1980 ile Haziran 1983 tarihleri arasında onbeş değişik tarihte Sıkıyönetim Kanunu'nda değişiklikler yaptıklarını belirtmiştir.

22 10 Ocak 1981 tarih ve 17216 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan "Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Kanuna Yeni Bir Madde Eklenmesine Dair Kanun" ile aynı gün ve aynı sayılı Resmî Gazetede yayınlanan "Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına, Bazı Maddelerine Yeni Fıkralar Eklenmesine Dair Kanun." Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. (T.C. MİLLÎ GÜVENLİK KONSEYİ GENEL SEKRETERLİĞİ, 1981: 206-212; T.C. GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, 1983: 125-134).

Bu tutumu, askerlerin işi yokuşa sürme isteğinden çok, Türk bürokrasisinde hakim olan kültürün bir tezahürü olarak görmek daha doğrudur. Türk bürokrasisi içinde talep eden kuruluşlar, isteklerinin ancak bir kısmının karşılanabileceğini varsayarak taleplerini abartma eğilimi içinde olmaktadır. Ayrıca, 12 Eylül'den sonra da yerine getirilmeyen bu istekler ya terörle mücadelenin başarısını esastan etkilemeyen alanlarda kalmış, ya da demokratik rejim içinde gerçekçi olmakla birlikte, müdahaleyle birlikte anlamsız hale gelmişlerdir. Çünkü müdahale sonrası askeri rejim, bir kurucu iktidar hüviyetindedir. Evren, müşavirlerine "öyle bir kanun çıkaralım ki; hem anayasa bulunsun ve hem de bize icra serbestliği sağlasın: Yani elimiz kolumuz bağlanmasın" (EVREN, 1991: 126) diyerek bir düzenleme yapılmasını istemiş ve sonuçta 28 Ekim 1980 tarih ve 17145 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan ve 12 Eylül 1980 tarihinden itibaren geçerli olduğu belirtilen, "Anayasa Düzeni Hakkındaki Kanun" ortaya çıkmıştır. Bu kanunun 6. maddesi şöyle bir hüküm içermektedir;

Milli Güvenlik Konseyinin Bildiri ve Kararlarında yer alan ve alacak olan hükümlerle Konseyce kabul edilerek yayımlanan ve yayımlanacak olan kanunların 9 Temmuz 1961 tarihli ve 334 sayılı Anayasa hükümlerine uymayanları Anayasa değişikliği olarak ve yürürlükteki kanunlara uymayanları kanun değişikliği olarak yayımlandıkları tarihte veya metinlerinde gösterilen tarihlere yürürlüğe girer.

Bu madde askeri rejimin asli kurucu iktidar olma iddiasını tüm açıklığıyla göstermektedir (SABUNCU, 2001:4). MGK, yasama yetkisine sahip kılınmış; yürütme organını tamamen kontrolü altına almış, ayrıca MGK'nin özellikle askeri yargı üzerinde de önemli etkilerinin olduğundan söz edilmiştir.²³ Böylece demokratik rejimlerde yavaş cereyan eden, 12 Eylül öncesinde ise cumhurbaşkanlığı seçimi nedeniyle kilitlenmiş olan, yasama süreci hızlandırılmış, askerlerin gerekli gördüğü kanunlar, anında hazırlanıp kabul edilmiş, şartlar değiştiğinde de yine aynı hızlarla değiştirilmiştir.²⁴

İşte bu noktada Süleyman Demirel tarafından dile getirilen iddianın belki de en zayıf tarafı karşımıza çıkar. Demirel ve onun fikrini benimseyenler, sıkıyönetim ile, askeri müdahale sonrası askeri idare arasındaki ayrımı gözden kaçırmışlardır. Sıkıyönetim demokratik rejimi sona erdirmeden belli hak ve özgürlüklerin, önceden belirlenmiş nedenler ortaya çıktığında bir süre için değişen derecelerde olmak kaydıyla askıya alındığı olağanüstü bir rejimi ifade eder. Olağanüstü hal rejimlerinin konusu veya içeriği, ülkelere ve olağanüstü

23 Bu konuda bkz. (MUMCU, 1987).

24 MGK rejiminin yasama faaliyetlerinin dökümü ve eleştirel bir değerlendirmesi için bkz. (GEMALMAZ, 1996).

hal rejiminin niteliğine göre değişmekle birlikte, bunların ortak özellikleri idarenin yetkilerinin genişlemesi ve kişi temel hak ve hürriyetlerinin normal zamanlara göre daha fazla sınırlandırılabilmesidir (ÖZBUDUN, 2000: 343).

Demokratik rejimlerde sıkıyönetim ilan edildiğinde güvenlik kuvvetlerine verilen yetkiler artırımla birlikte bu, devlet gücü üzerindeki sınırlamaların tamamen ortadan kalktığı bir keyfilik veya kuralsızlık rejimi değildir. Sıkıyönetimin ilan edilmesi, süresi ve ne zaman kaldırılacağı yasama organına bırakılmıştır. Ayrıca, sınırlandırılmış da olsa, sıkıyönetimin bütün eylem ve işlemleri yargı denetimine tabidir. Oysa askeri idare rejimleri meşruiyetlerini herhangi bir yasal normdan sağlamak durumunda değildirler. Bu rejimlerin iktidar iddiaları fiilen iktidarı ele geçirmiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Böyle bir iktidarı sınırlandıracak en önemli şey ülke içi ve dışı iktidar ilişkileri ve güç dengelerinin varlığıdır. İktidarın kendine biçtiği rol ve kendisini meşrulaştırma biçimlerine bağlı olarak keyfilik ve/veya şiddet kullanma unsuru belli derecelerde sınırlandırılabilir.

Durum böyle ifade edildiğinde, askeri rejimin terörle mücadelede neden daha başarılı olduğunu anlamak kolaylaşmaktadır. Askeri rejim terörü alt edebilmiştir çünkü, sıkıyönetim ilanı halinde dahi güvenlik kuvvetlerinin uymak zorunda olduğu temel hak ve hürriyetleri koruyan sınırlamalar çoğu zaman hukuken, hukuken var gözüktüğünde de fiilen ortadan kalkmıştır. Güvenlik güçlerinin yetkileri demokratik rejimlerde kabul edilemeyecek derecede arttığı gibi, bu yetkileri kullanma konusundaki çekingenlikleri de askeri müdahale ile birlikte son bulmuştur (BÖLÜĞİRAY, 1989: 651). Güvenlik güçleri, suçlu olduklarını düşündükleri kişilerin üzerine günün birinde sorumlu tutulmayacaklarını bilmenin verdiği rahatlık içinde gidebilmişlerdir.

Bu durum, Kenan Evren tarafından daha askeri müdahale öncesinde dile getirilmiştir. Evren bir beyanatında "kan dökmek" istemediklerini, eğer bunu göze almış olsalar terörü kolaylıkla önleyebileceklerini söylemişti (*Milliyet*, 15 Şubat 1980). İşte 12 Eylül hareketiyle birlikte, güvenlik güçleri kan dökmeyi göze alarak terörle mücadeleye giriştiler. Eğer asker kendini "devletin içinde sayarsa, görevi öyle de olsa böyle de olsa asker yapacağına göre bu şartlar ortaya çıkmayacak ve darbeye gerek kalmayacaktı" (ARCAYÜREK, 1990:517) diyen Demirel'in gözden kaçırdığı nokta, askerinin görevini "nasıl" yaptığı meselesiydi. Evet terörle mücadeleyi asker yapacaktı, mesele bunun hukuk kurallarına uygun bir biçimde mi yoksa, bunları dikkate almadan mı yapılacağı noktasında düğümleniyordu. Darbeyle birlikte bu konudaki sorular da açıklığa kavuştu.

12 Eylül müdahalesi gerek iktidarda kalma süresi gerekse bu sürede terörü yok etmek adına yapılan uygulamaların sertliği açısından daha öncekilerden farklıydı. 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında kurulan Milli Birlik Komitesi idaresi ağırlıklı olarak Demokrat Parti önde gelenlerine karşı bir baskı

uygulamış, 12 Mart döneminde ise genellikle sol görüşlüler hedef alınmıştı. Oysa 12 Eylül'de terörün baş müsebbibi olarak algılanan solun üzerine şiddetle gidilirken, aşırı-milliyetçi sağ da askeri yönetimin hedefi konumuna gelmiştir. Sadece lider kadroları değil bu akımlarla bağlantısı olduğundan şüphelenilen herkes bir şekilde 12 Eylül askeri yönetimi uygulamalarının şiddetinden etkilenmiştir. Anılarında komuta konseyindeki arkadaşlarına, "eğer beni ve bu arada sizlerden de bir veya ikinizi suikast neticesinde öldürecek olurlarsa, en kıdemli arkadaşımız emir ve komutayı alır, görevi sürdürür. Hangi örgüt bu suikastı yapmış ise, o örgüte mensup ve tutuklu bulunanların hepsini kurşuna dizersiniz. Böylece başka örgütlere de gözdağı verilmiş olur" dediğini belirten Evren (EVREN, 1991a: 132) terörü önleme amacını gerçekleştirmek için nerelere kadar gitmeye hazır olduklarının işaretlerini vermektedir. Bir değerlendirmeye göre, 12 Eylül 1980 ile demokrasiye geçildiği Ocak 1984 tarihleri arasında, siyasal nitelikli suçlardan ceza alan 9'u sağ 34'ü sol görüşlü 43 mahkum idam edilmiş, 650 bin kişi gözaltına alınmış, resmi rakamlara göre 171 kişi de gözaltında işkence ve kötü muamele neticesinde ölmüş, 43 kişi içinse gözaltında "intihar" ettiği raporu düzenlenmiştir (BİRAND/BİLA/ AKAR, 1999: 231-232, 240).

Askeri idare, tüm bu sınırsız yetkileriyle sivil bürokrasinin yeniden yapılandırılması, hareketına da girişmiştir. Partizan olduklarına inanılan devlet görevlileri -üst düzey bürokratlar, öğretmenler, polisler, memurlar- işten çıkarılmış, görev yerleri değiştirilmiş veya emekliliğe zorlanmıştır.²⁵ Özellikle sağ ve sol polis dernekleri olarak bölünmüş olan emniyet kuvvetlerine sinmiş olan partizanlığın önlenmesi terörle mücadele açısından önemli bir adım oluşturmuştur. Bu derneklerin önce faaliyetleri durdurulmuş daha sonra da kapatılmışlardır.

Kenan Evren'in (EVREN, 1991a:12) verdiği, dönemin Ankara Emniyet Müdürü'nün kendisine ordunun iktidara el koyduğunu bildiren subayı ağlayarak karşılaması örneğinde olduğu gibi, terörle mücadeledeki başarısızlık, emniyet teşkilatında ancak darbeye ortadan kalkabilen büyük bir gerilim yaratmıştır. Çünkü, araç-gereç yetersizliğinden, partizanlıktan, sorunlarının ciddiye alınmamasından, hergün can korkusuyla görev yapmaya çalışmaktan emniyet örgütü de bunalmıştı (BÖLÜĞİRAY, 1989: 178-180). Askeri müdahale sivil güvenlik güçlerinde terörün nihayet yenilebileceğine ilişkin bir inancı beslemiş, bu da onların terörle mücadele şevkini artıran bir etken işlevi görmüştür (BÖLÜĞİRAY, 1989: 643). Benzer biçimde, yargının hızlandırılması

25 10 Mart 1982 tarihi itibarıyla 4795'i memur, 2061'i işçi olmak kaydıyla 7036 kişinin görevine son verildiği, Genel Kurmay başkanlığınca hazırlanan bir kitapta belirtilmiştir (T.C GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, 1983: 128). Birand, Bila, Akar (BİRAND/BİLA/AKAR, 1999:226) bu sayının 30.000 civarında olduğunu belirtmektedirler.

ve özellikle sıkıyönetim askeri mahkemelerinin etkin ve hızlı çalışmalarını sağlayacak düzenlemelerin devreye sokulması,²⁶ devletin cezalandırma fonksiyonunu yeniden işler hale getirmiştir.

Güvenlik güçlerine yardım ettiği takdirde teröristlerden zarar göreceği korkusu içinde olan vatandaşların, askeri müdahaleyle birlikte terörün nihayet yenilebileceğine inanması ve askeri idareye verdiği destek, terörle mücadelenin başarısına etki eden bir diğer faktördür. Askeri idare ilk günden itibaren halkın büyük desteğini almış, demokratik rejimin yaratamadığı terörün önlenebileceği inancını yaratabilmiş, darbe öncesi güvenlik kuvvetlerine yardım etmekten çekinen vatandaşlar, devlete yardımcı olmaya başlamışlardır (BÖLÜĞİRAY, 1989: 646). Sonuç olarak, 12 Eylül sonrasında terörün bastırılmasının, ancak güvenlik güçlerine olağanüstü yetkiler tanınması, insan hak ve hürriyetlerinin askıya alınması; diğer bir deyişle demokratik rejimin ortadan kaldırılması pahasına gerçekleştirilebildiğini söylemek gerekir.

V. Koruma İdeolojisi, Siviller ve Türk Demokrasisinin Açmazları

12 Eylül öncesinde askerlerin müdahaleyi meşrulaştırmak için terörün üzerine gitmedikleri iddiasının inandırıcı olmaktan uzak kaldığını söylemek, bu dönemde askerlerin üzerlerine düşen görevleri eksiksiz bir biçimde yerine getirdikleri anlamına da gelmemelidir. Ordunun bu süreç zarfında eleştirilebilecek bir yönü olmadığı iddiası²⁷ da, terörle mücadelede bilinçli bir biçimde ihmalkâr davranıldığı görüşü gibi sorgulanmaya muhtaçtır. Demokratik rejim teröre karşı mücadelesinde başarısız gözüküyorsa, bu başarısızlıkta, devlet mekanizmasının en önemli parçalarından biri olan ordunun rolü olmadığını söylemek kolay olmasa gerektir.

Kenan Evren 1979 Eylül'ünde, "bir müdahale zamanı gelmiş midir, müdahale mi daha iyi netice verir yoksa ilgilileri ikaz mı daha münasiptir" sorusunu değerlendirmek için Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Haydar Saltık'ın başkanlığında bir çalışma grubu kurdurmuştur (EVREN, 1990: 283). Burada kritik sorular şunlardır; müdahale tarihinden en az bir yıl öncesinden böyle bir çalışma grubu kurduran, müdahale fikrini tasavvur etmeye başlayan komuta kademesi, terörle mücadelede kendileri tarafından yapılması gereken

26 Bu düzenlemeler için, bkz. (T.C GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, 1983: 131-2)

27 Buna göre 12 Eylül, sivillerin kötü yönetimleri ve uzlaşmamaları sonucunda ülke bütünlüğünü tehlikeye düşürmeleri, demokrasiyi yozlaştırmalarının bir sonucudur. Ordu süreç içinde elinden gelen her şeyi yapmış, ancak sivillerin uzlaşmaz tutumları askerlere, demokrasiyi korumak için, onu geçici bir süre için askıya almaktan başka seçenek bırakmamıştır. Burada basitleştirilmiş bir biçimde dile getirilen bu görüşün çeşitli tezahürlerine Karpat (1981), Heper (1985) ve Dodd (1990) gibi yazarların eserlerinde tesadüf etmek mümkündür.

görevleri yerine getirmekte ne ölçüde başarılı olabilirdi? Terörle mücadeleyi demokratik rejim içinde sürdürme iradesi, müdahale alternatifinin oluşumundan sonra zaafa uğramış mıdır? Diğer bir deyişle askerler, tam da böyle düşünmekle, terörle mücadeledeki başarısızlığa bir katkıda bulunmuşlar mıdır?

Bu sorulara hayır cevabı verebilmek kolay olmasa gerek. "Demokratik rejimden başka alternatif yoktur," "sıkıyönetim son çaredir" diyerek terörle mücadeleye girişmekle, "nasıl olsa müdahale alternatifi var" düşüncesiyle terörle mücadeleye girişmenin bir farkı olmadığını iddia etmek gerçekçi değildir. Tercih edilen bir politikada ısrar etme kararlılığı ancak alternatifin daha kötü olarak algılanması halinde güçlenecek, alternatif olduğu düşünülmediğinde zorlu yolda ısrar etme iradesi ister istemez zaafa uğrayabilecektir. Bir kez müdahale fikrini tasavvur etmeye, bunu meşru bir çözüm olarak görmeye başlayan askerlerin, tam da bu sebeple, hem terörle mücadelede daha girişimci, yaratıcı olma, hem de demokratik rejim içinde kalarak teröre çözüm olabilecek diğer seçenekleri zorlama yönündeki iradelerinin çeşitli şekillerde zaafa uğrama olasılığının yüksek olduğunu düşünmek yanlış olmasa gerektir.

Şimdi daha somut örneklerle, 12 Eylül öncesinde bu durumun askerleri nasıl etkilemiş olabileceği üzerinde duralım. "Müdahale edebiliriz" düşüncesi zihinlere yerleşince, askerlerin müdahalenin sebebi olarak belirtilen terörle mücadelede göstermiş olduğu çabalar doğal olarak rutin bir görev olarak görülebilecek, komutanlar normalden daha fazla gayret gösteremeyebileceklerdir. Burada kastedilen, komutanların hem halihazırda sahip oldukları fırsatları daha verimli, daha yaratıcı bir biçime kullanma, hem de bu türlü olanakları yaratma/ortaya çıkarma eğilimlerinin zaafa uğrama olasılığıdır.

Siyasi iktidardan bağımsız olarak veya ona fazladan bir yük getirmeden, gerçekleştirilebilecek olan bu türlü uygulamalara örnek olarak terörle mücadelede uzman askeri birlikler yetiştirilmesi, askeri istihbaratın bu amaca matuf olarak yeniden organizasyonu, askeri cezaevlerinin iyileştirilmesi, ordunun sahip olduğu olanakların sivil emniyet güçlerini daha verimli çalıştırmakta kullanılması, Bölügiray'ın (BÖLÜGİRAY, 1991:17) önerdiği gibi tüm sıkıyönetim komutanlarının uygulamalarını standart ilke ve planlara bağlamak ve uygulamada beraberlik ve etkinliği sağlamak gibi önlemler verilebilir. İçinde bulunulan koşullarda olağanüstü gayretler gösterilmesini gerekli kılan bu türlü yollara gidilmemesinden ötürü askerlerin görevlerini layıkıyla yerine getirmediğini ima etmek insaf sınırlarını zorlarsa da, bu türlü seçeneklere başvurulmamasının altında alternatif bir çözüm olarak askeri müdahale beklentisinin yattığını söylemek abartılı olmasa gerektir. En azından müdahale kararının alınması ve planlanması aşamasında sarfedilen çabaların veyahutta müdahale sonrasında neler yapılacağına ilişkin tasarıları düşünmek

için harcanan zamanın,²⁸ teröre karşı nasıl daha etkin olunabilir sorusuna cevap aramakla harcanması düşünülebilirdi. Eğer askerler müdahaleyi bir alternatif olarak düşünmeselerdi belki de bu zorlu yollara başvurma konusunda daha kararlı olabileceklerdi.

Müdahale düşüncesinin zihinlere yerleşmesinin ikinci bir olumsuz etkisi ise, askerlerin demokratik rejimin yaşamasını sağlayabilecek alternatifleri arama ve/veya yaratma iradesinin zaafa uğramasında görülebilir. Bu türlü alternatifler aramanın askerlerin değil, öncelikle sivillerin sorumluluğunda olduğu doğrudur. Ancak yozlaşan demokrasiyi yeniden kurmanın 12 Eylül hareketının amaçlarından biri olduğu, müdahale öncesinde demokratik sistem içindeki tüm alternatiflerin tüketildiği, hareketin liderleri tarafından ifade edilmiştir. Bizim burada yapmak istediğimiz, demokratik rejim içindeki alternatiflerin tüketildiği iddiasının ne ölçüde gerçek olduğunu sorgulamaktır.

Böyle bir durumda, daha çetrefil ve uzun bir yol olan demokratik rejim içinde alternatif arayışları üzerinde ısrar etmek kolay olmayacak, askerler kendilerini içinden çıkılması kolay olmayan durumlar içinde bulabileceklerdir. Bunun başta gelen sebebi ise, demokrasi ile askeri rejim arasındaki farklılıklar ve bunların askerler üzerinde yarattığı cazibedir. Demokratik metodun özünde, farklı çıkar ve iyi anlayışlarının ikna ve pazarlık yoluyla bağdaştırılması yatar. Bu itibarla, demokrasi yavaş seyreden, aktörlerin kendi çıkarlarını savunmaya/artırmaya yönelik manevralarına, pazarlıklarına izin veren, tereddütlü ve zaman zaman hiç bir yere varılmıyor düşüncesini zihinlerde uyandırması muhtemel bir süreçtir (SCHMITTER/KARL, 1991: 85-6). Oysa demokratik rejime alternatif olarak düşünülen askeri rejim, kısa sürede kestirme sonuçlara varabileceğinden daha cazip bir seçenek olarak görülebilir. Meseleri siyah/beyaz, dost/düşman veya biz/onlar mantığına göre görmek üzere eğitilmiş; sivil dünyayı genellikle düzensizlik/dağınıklık, başıbozukluk ve kişisel çıkarlar peşinde koşma olarak algılayan askerler için (NORDLINGER, 1977:56, Türk ordusunun benzer eğilimleri için, CİZRE-SAKALLIOĞLU, 1997:156) demokratik sürecin bu niteliği onun bir işe yaramadığı, yarayamayacağı fikrinin kolaylıkla kabulüne yol açabilir, özellikle de ülkenin/devletin varlığını tehlikeye düşürdüğüne inanılan bir tehdit unsuru var ise.

28 Kenan Evren (EVREN, 1990:500-503) müdahale sonrası neler yapılması gerektiğine ilişkin görüşlerini cep defterine not ettiğini, bunun da 103 maddelik bir liste oluşturduğunu yazmıştır. Yapılacaklar listesinde, çeşitli temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması, senatonun kaldırılması, cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi, valilerin cumhurbaşkanı tarafından atanmaları, danıştay ve anayasa mahkemesinin yetkilerinin kısıtlanması, üniversite özerkliğinin sınırlandırılması, siyasi partilerdeki kadın ve gençlik kollarının kaldırılması, toprak reformu kanunu, referandum mekanizmasının getirilmesi, grev lokavt ve dernekler kanununda değişiklikler yapılması gibi öneriler vardır.

Türk Silahlı Kuvvetlerinin Ocak 1980'de siyasi partiler ve tüm anayasal kuruluşları uyarmak amacıyla verdikleri uyarı mektubu sonrasında kendilerini içinde buldukları durum, buna bir örnek olarak verilebilir. Askerler mektubu hazırlarken bir şeylerin değişebileceğini düşünmemekteydiler. Mektup, Evren'in ifadesiyle sadece tarih önünde uyarı görevini yapmama suçlamasıyla karşı karşıya kalmamak için verilen bir şeydi (EVREN, 1990: 330). Askerlerin mektuptan bir şey beklemedikleri açık; açık olmayan, mektubun arzu edilen etkiyi yaratması için yeterince ağırlık koyup koymadıkları meselesiydi. Şöyle ki, mektubu aldıktan sonra istifa etmeyi düşünen Demirel, Evren ile yaptığı görüşmeden sonra rahatlamış, mektubun sıkıyönetimin uzun süreli olmasından doğan rahatsızlık neticesi ortaya çıktığını belirtmiş ve mektubun muhatabının henüz bir aylık hükümet olmayıp, muhalefet olduğu kanısına varmıştır.²⁹ Muhalefet partileri de mektubu, iktidarın başarısızlığının askerler tarafından da tescil edilmesi olarak yorumlamışlardır. Askerler ise sanki mektubun gündemden düşmesinden, etkisiz kalmasından rahatsızlık duymayan bir tavır içine girmişlerdir. Nihayetinde sonuç vermeyeceğini tahmin ettikleri mektup, öngörülerini doğrularcasına bir işe yaramamış ve sadece kendilerinin mektuptan beklediği fonksiyonları yerine getirmiştir (BRAND, 1984:135-6).

Burada askerlerin mektubun etki yapması için ağırlıklarını koyup koymama arasında gidip geldiklerini görüyoruz. Mektubun sivil liderlik üzerinde istenilen etkiyi yaratması onları rahatsız etmez, büyük olasılıkla memnun ederdi. Ancak yaratmaması halinde de, çok fazla da rahatsızlık duymayacaklardı. Askerler mektup konusunda çok fazla baskı yapamazlardı, çünkü bu 12 Mart 1971 benzeri bir harekate dönüşebilirdi. Kenan Evren'in 12 Mart hakkındaki fikirlerine bakıldığında, askerlerin böyle bir duruma düşmemek için elden gelen her şeyi yapmaya kararlı olduklarını biliyoruz. Sonuçta, mektup örneği askerlerin içinde buldukları çıkmazı örneklemektedir. Bir yanda, bir şey beklemedikleri sadece tarih önünde haklı çıkmak amacıyla verdikleri ve bu nedenle en azından mektupta olmasını istedikleri etkiyi yaratması için pek fazla gayret göstermedikleri bir mektup, diğer yanda ise, belki mektubun etkisiyle siyasilerin birleşebileceği inancı ve halen müdahaleye gerek kalmayabileceği beklentisi.³⁰ İşte bu tutum, askerlerin müdahaleyi meşru bir çözüm olarak kabul etmelerinin yarattığı sonuçlara bir örnek olarak verilebilir.

29 Evren (EVREN, 1998) kendisi ile görüşmemiz de, Demirel'e şöyle dediğini söylemektedir; "efendim bakın, diğer partilere de ihtar. Sizin bu işle methâldar olmadığınızı biliyoruz, çünkü daha bir aydır iktidarsınız, daha yeni iktidara geldiniz, onun için size yardımcı da olur bu verdiğimiz muhtıra, yani çıkarmak istediğiniz şeyleri önlemesinler diye."

30 Evren (EVREN, 1990: 333) bu konuda şöyle yazmaktadır; "Fakat yine de içimde bir ümit yok değildi. Olur ya bir müdahale korkusu ile belki anlaşabiliyorlar diye düşünebiliyordum."

Bu konuda verilebilecek bir diğer örnek şudur; Evren'e müdahale kararı alındıktan sonra neler yapılabilseydi bu kararın uygulanmasının durdurulduğunu diye sorduğumda, "meclisin erken seçim kararı alması" cevabını vermişti (EVREN, 1998). 1946 yılında çok partili hayata geçişten sonra, Türkiye'nin seçim için hiç bir zaman beş yıl beklemediğini ve iktidarda bulunan AP azınlık hükümetinin zaten seçim taraftarı olduğunu göz önüne alırsak, en geç 1981 yılında ülkenin seçime gidecek olduğunu varsayabiliriz. Bu nedenle askerlerin en fazla bir yıl daha beklemeleri halinde, ülkenin seçime gitmesi ve seçimin de en azından tek başına iktidar çıkarma olasılığının varolduğu söylenebilir. Öyleyse, askerler neden beklemediler veya neden seçimin yapılması yönünde harekete -örneğin ikinci bir uyarı mektubu³¹ vererek- geçmediler sorusu akla gelmektedir. Evren'in verdiği yanıt, o zamana kadar beklenilmiş olsaydı ülke içindeki bölünmelerin ve siyasal çatışmaların orduya da sıçrayabileceği ve ordunun da iç savaşa gidişi önlemekte yetersiz kalabileceğidir (EVREN, 1995: 257; BİRAND/BILA/ AKAR, 1999:99).

Müdahale öncesinde komuta kademesindeki arkadaşlarına "harekatın % 98 başarılı olacağına" inandığını ifade eden Evren'in (EVREN, 1998) bu ifadesi, iç savaşın eşliğinden dönüldüğü, biraz daha beklenirse ordunun da bölünebileceği teziyle çelişen bir ifade olarak görülebilir. Sonradan da görüldüğü gibi, terör ve şiddet, kitle desteğine sahip, devlete meydan okuyabilecek kadar kuvvetli bir veya iki örgüt tarafından değil de, çok sayıda küçük terör örgütü tarafından yaratılmakta ve bu örgütlerin kendi aralarındaki çatışmalar da en az güvenlik kuvvetleri ve sivillere yönelik saldırılar kadar önemli bir yer tutmaktaydı (DODD, 1990:33-34). Ayrıca, işbaşında olan AP azınlık hükümetinin, 24 Ocak 1980 kararları gibi önemli kararları alıp, bunu sekiz aya yakın bir süre başarıyla uygulaması hükümetin tamamen güçsüz bir durumda olmadığını bir göstergesi olarak da okunabilir. Bütün bunlar iç savaşın eşliğindeki bir ülke görüntüsüyle bağdaştırılması pek de kolay olmayan belirtilerdir.

Ülkenin iç savaşın eşliğinde olup olmadığı, biraz daha geç kalınsaydı ordunun da bölüneceği iddiaları konusunda tehdit kavramlaştırmasının subjektifliği nedeniyle kesin bir yargıda bulunabilmek çok güçtür. Ancak şunu söylemek abartılı olmasa gerek; eğer komutanlar müdahaleyi meşru bir çözüm olarak algılamasalar, seçimlere kadar bekleme veyahutta siyasetçileri seçime gitmeye teşvik etmek gibi politikaları takip etmeye daha gönüllü olabileceklerdi. Müdahalenin alternatif olarak varlığı, askerlerin bu konudaki bekleme süresini oldukça kısaltmış, seçime gidilmesi yönünde gayret gösterme iradesini zayıflatmış gibi görünmektedir.

31 Evren (EVREN, 1990:430) ikinci bir uyarı mektubu hazırlanması için talimat verdiğini ancak böyle bir mektubun "ülkede siyasi tansiyonu artırmaktan, muhalefet partilerine ve özellikle Cumhuriyet Halk Partisi'ne mevcut iktidarı devirmeleri için fırsat vermekten başka bir işe yaramayacağını" düşündüğü için vazgeçtiğini ifade etmektedir.

Burada ileri sürülenleri daha iyi açıklayabilmek için, Evren'in (EVREN, 1995:207) 1995 yılında yazdığı kitabında "meslektaşlarıma tavsiyeler" başlığı taşıyan bölüme göz atmak gerekir. Evren burada şöyle yazmıştır;

Demokrasinin güzel ve yararlı tarafı, beğenmediğimizi değiştirebilme imkanına sahip oluşumuzdur. Ülke yönetimi kötü ellerde ve gidiş de iyi değilse, millet seçimdeki oylarıyla onları temizlesin. Bu güne kadar olduğu gibi hemen ordudan medet ummasın. 'Ne duruyorsunuz siz ne gün için varsınız? Müdahale etsenize' demesin. Ederse de silahlı kuvvetlerimiz bu gibi tahrik ve teşviklere kapılmasın. Zira şimdiye kadar, müdahaleler sonucu bozulan düzeni onardı da ne oldu? Müdahale düzeninde orduya alkış tutanlar, methiye düzenler, normal düzene geçildikten sonra kaleme kağıda sarılıp 'Faşist ordu' 'demokrasiye ara verdiren ordu' demediler mi? Müdahaleden evvelki dönemde iktidarda olanlara, parlamentoya en ağır hücumlar yapanlar, adeta orduyu müdahaleye çağırınlar, müdahale gerçekleşince müdahalenin haklı yapıldığını söyleyenler, yazanlar, normal demokratik düzene geçilir geçilmez tam bir dönüş yaparak gelen iktidarı, yeni parlamentoyu methedip, müdahaleyi yapanları yerin dibine batırmadılar mı?³²

Eğer Kenan Evren, müdahalenin çözdüğünden daha fazla sorun yarattığını, orduyu müdahale için teşvik edenlerin koşullar değiştiğinde acımasız eleştirilere girişebileceklerini 12 Eylül'den önce bu kadar netlikle görebilseydi, rejim içi alternatif arayışları üzerinde, 12 Eylül sürecinde durduğundan daha fazla durabilecekti.

Burada gözden kaçırılmaması gereken nokta, bütün bu durumların Evren ve arkadaşlarının askeri müdahaleyi gerçek bir olasılık olarak düşünmelerinin kendileri tarafından da niyet edilmemiş, öngörülmemiş sonuçları olduğudur. Yoksa, yüksek komuta kademesinin, özellikle de Kenan Evren'in, kendi siyasi çıkarları ve ihtiraslarını doyurma arzusunun 12 Eylül müdahalesinin önemli saiklerinden biri olduğunu söylemek kolay değildir (HALE, 1994: 232). Kenan Evren, kendisinin Cumhuriyetin gerçek koruyucusu olduğuna inanmış ve bu uğurda gerektiğinde harekete geçmeye hazır normal bir Türk subayının gösterdiğinden daha fazla askeri müdahale eğilimine sahip olan birisi değildir. Evren'in anılarında (EVREN, 1990:529; 1991b:89) zaman zaman dile getirdiği Ege Ordu Komutanlığı'ndan emekli olmadığı için hissettiği pişmanlık duygularının gayrisamimi olduğuna inanmak kolay olmasa gerek.

Olsa olsa, askerlerin Türkiye için uygun gördükleri sistemi³³ darbe sonrası daha rahatlıkla uygulayabileceklerini düşünmeleri söz konusu edilebilir.

32 Vurgular Evren'e aittir. 12 Eylül sürecinde hata yapmadığını söyleyen Kenan Evren'in bu sözleri müdahale sonrası süreçte uğradığını düşündüğü muameleden duyduğu rahatsızlığın bir sonucu olsa gerektir. Yoksa Evren soyut olarak müdahalelerin zararlı olduğu düşüncesini benimsemekle birlikte, 12 Eylül'ün bu kurala bir istisna oluşturduğu görüşünden vazgeçmiş değildir.

Bir anlamda terör ve şiddet, askerlerin tahayyülündeki Türkiye özleminin gerçekleştirilmesinde dolaylı olarak vesile olmuştur. Yanlış anlaşılmalıdır, askerler terörü körüklememişler, terörle mücadele sürecinde bilinçli bir biçimde pasifliği seçmemişlerdir. Ancak, müdahale alternatifinin varlığı ve bu yolun kendi zihinlerindeki olması gereken Türkiye idealinin gerçekleşmesine hizmet edebileceğini düşündükleri içindir ki, "demokratik rejim içinde" terörü yenmeyi bir ölüm/kalım mücadelesi olarak da algılayamamışlardır. Dolayısıyla, terörle mücadelede ortaya çıkan bu türlü durumları, yüksek komuta kademesi tarafından niyet edilmemiş, öngörülmemiş ve fakat müdahale düşüncesinin ortaya çıkmasıyla birlikte kendilerini kaçınılmaz bir biçimde içinde buldukları durumlar olarak görmek daha yerinde bir tutumdur.

Eğer askeri müdahalenin meşru bir çözüm olarak görülmesinin bu türlü sonuçlara yol açtığı tespiti doğru ise, bu bizi hayati öneme sahip bir dizi soruya götürür. Neden askerler, müdahaleleri demokratik rejimin karşılaştığı sorunlara bir alternatif olarak düşünebilmektedirler? Neden demokratik rejim, belli değerler tehlikeye düşer görüldüğünde askıya alınabilir bir şey görüntüsündedir ?

Bu konuda birbirini besleyen iki faktörden söz etmek mümkündür. Bunlardan birincisi Türk ordusunun kendisini ülkenin/devletin ve bunların temelini oluşturan ilkelerin gerçek koruyucusu olarak görme eğilimidir.³⁴ Devleti, toplumun hâmis ve onu bir arada tutan temel harç; kendilerini de devletin (ve dolayısıyla toplumun) çıkarlarının koruyucusu olarak gören Osmanlı-Türk bürokratik dünya görüşünün, Cumhuriyet döneminde farklı söylemlerle yeniden üretilmesiyle oluşmuş bu zihniyet askerlerin müdahaleleri, belli koşullar gerçekleştiğinde yerine getirilebilecek, sıradan bir görevmiş gibi algılamasının zeminini hazırlamaktadır. Buna göre, demokratik rejim, çoğu zaman aynı olduğu düşünülen ülke ve devletin çıkarlarının tehlikeye düştüğüne inanıldığında bir süre için rafa kaldırılabilir bir yönetim biçimi görünümündedir. Oysa istikrarlı demokrasilerde askeri müdahalenin demokratik rejimin alternatifi olarak düşünülmesi, demokratik rejimi ortadan kaldırmaya teşebbüs olarak algılanan bir suç mahiyetindedir. Bu konuda kendisi de 1960 darbesinin içinde yer almış olan Orhan Erkanlı'nın değerlendirmeleri anlamlıdır. Erkanlı'ya (ERKANLI, 1973: 375) göre;

Diğer ordularda subaylık herhangi bir devlet hizmeti gibi, profesyonel meslektir. Bizde ise bir mesleğin üzerinde milli bir vazifedir, devlet muhafızlığıdır. Bütün okullarda bu telkinlerle yetişen subaylar, rütbeleri yükseldikçe, yetki ve imkanları arttıkça aynı fikirleri kendi muhitlerine de yayarlar ve böylece okulda başlayan, Cumhuriyeti korumak ve kollamak görevine bağlılık bütün ordu hayatları

34 Bu konuda daha fazla bilgi için, bkz. (RUSTOW, 196.; TACHAU/HEPER, 1983; KARPAT, 1988; HALE, 1994).

boyunca onlar için değişmez bir inanç haline gelir. Şartlar gerektirdiği zaman bu vazifeyi yapmak için ya kendileri harekete geçerler veya verilen müdahale emirlerini normal bir vazife yapmanın rahatlığı içinde yerine getirirler.³⁵

İkinci ve genellikle gözden kaçırılan bir faktör ise bu zihniyetin oluşumu ve kendini yeniden üretmesinde sivillerin yaptığı katkılardır. Ordunun rejimin/devletin/ülkenin gerçek koruyucusu olduğu görüşü, çoğunlukla açıkça ifade edilmese de, sivillerin de paylaştıkları bir görüştür. Özellikle 12 Eylül'e giden süreçte sivillerin, darbenin en önemli sebeplerinden biri olan terörizmin demokratik kanallar içinde kalınarak çözülebileceğine duydukları inancın askerlerden daha yüksek olmadığını söylemek abartı sayılmamalıdır. Diğer bir deyişle, terörün ancak askerler eliyle ve onların metodlarıyla yenilebileceğine duyulan inanç yaygındır. Bu konuda, AP ve CHP liderlerinin samimiyetinden şüphe etmek için elimizde yeterli nedenler yoktur ancak, Kenan Evren kendisine müdahale çağrılarını yapan milletvekilleri, senatörler (EVREN, 1990: 280-1), çeşitli baskı grubu örgütlenmeleri ve vatandaşlardan aldığı mektuplardan (EVREN, 1998) bahsetmektedir. Bu anlamda, sivillerin demokrasiye olan inançsızlıkları, askerlerin inançsızlıklarını besleyen önemli bir faktör olarak göze çarpmaktadır. Çünkü ordu müdahale edip etmeyeceğine ilişkin kararı müdahalenin çeşitli toplumsal gruplar tarafından nasıl karşılanacağına ilişkin değerlendirmeler yapmadan almayacaktır (LINZ, 1978: 17). Her halükârda sivillerin tepkisinin ne olacağına ilişkin hesaplamaları yapmak durumundadır. Bu, TSK gibi kurumun kitle düzeyinde nasıl algılandığına önem veren ordular için özellikle böyledir. 12 Eylül öncesinde de müdahale kararı ancak uzun nabız yoklamalarından sonra alınmıştır (DEMİREL, 2001).

VI. Sonuç Yerine

12 Eylül 1980 müdahalesi sürecinde askerlerin darbeye meşru zemin yaratmak için terörün üzerine bilinçli bir biçimde gitmedikleri görüşünü savunmak, eldeki veriler ışığında, kolay değildir. Ancak, 1979 yılının ortalarından itibaren meşru bir çözüm olarak müdahale alternatifinin düşünülmesiyle birlikte, askerlerin hem terörle mücadelede daha girişimci, yaratıcı olma, hem de demokratik rejim içinde teröre çözüm olabilecek diğer seçenekleri zorlama iradelerinin çeşitli şekillerde zaafa uğradığını da söylemek gerekir.

Bu nokta da bizi Türkiye'de demokrasinin karşı karşıya bulunduğu çeşitli problemlerin anlaşılmasında kilit öneme sahip bir konuya götürür; askeri

35 Benzer görüşler için bkz. (BÖLÜGIRAY, 1989: 591-2).

müdahalenin demokratik rejimin karşılaştığı problemleri gidermek için "meşru" bir çözüm olarak hem siviller hem de askerler tarafından kabul edilmesinin yarattığı çeşitli sorunlar. Meselenin ayrıntılı bir analizinin çalışmamızın boyutlarını aştığının farkında olmakla birlikte, daha derinlemesine araştırmalara zemin hazırlamak umuduyla, bu konuda bir kaç gözlemizi aktarmak istiyoruz.

Askeri müdahalenin bir alternatif olarak düşünülmesi, askerleri, demokratik rejimi korumak için göreve çağrıldıklarında (örneğin sıkıyönetim ilanı halinde olduğu gibi) mütereddit, risk almaktan çekinen, kendilerini zorlamaktan kaçınan bir tutum almaya itebilmektedir. Ayrıca, müdahale alternatifinin varlığı, demokratik rejime kendi içinde çözümler yaratma fırsatının tanınmamasının da önemli bir nedenidir. Belki de, 12 Eylül, Türk siyasi tarihinde sorunların askeri müdahaleye başvurulmadan çözülmesi için demokratik rejime tanınan fırsatların, en azından 27 Mayıs 1960 ve 12 Mart 1971 müdahaleleriyle karşılaştırıldığında, önemli ölçüde yüksek olduğu bir örnektir.

Ordunun kötüye gidişi düzelttikten sonra tekrar demokrasiye döndüğü, bu nedenle de söz konusu faktörün zararının çok da fazla olmadığını savunan görüşlerin gözden kaçırıldığı bir nokta vardır. Demokratik kültür ve demokratik gelenekler ancak demokrasinin uzun süreler başarıyla işlemesiyle, sorunların altından kalkabilmesiyle mümkün olabilir (DIAMOND/LINZ/LIPSET, 1995: 10). Diğer bir deyişle, demokratik rejim karşılaştığı sorunları zaman içinde çözebildiği ölçüde hayatiyet kazanabilir, güçlenebilir. Demokrasinin kendini pekiştirmesinin yolu hem elitin hem de vatandaşların demokrasinin sorunları gerçekten çözebileceğine inanmalarından geçer. Bu inancı yaratmanın ilk şartı ise demokratik rejime fırsat tanımak, problemlerle karşılaşıldığında askeri müdahaleyi asla bir alternatif olarak görmemektir.

İkincisi, askeri müdahalenin siviller tarafından da meşru bir çözüm olarak algılanmasının sonuçlarının da demokratik rejim için en az bu kadar zararlı olduğudur. Askeri rejimleri kendi kariyerleri için bir basamak olarak gören sivilleri bir yana bırakırsak, sivillerde "nasıl olsa askerler gelir, bizim çözmekte zorlandığımız problemleri çözer, sonra da tekrar demokrasiye geçer, bizler de yolumuza devam ederiz" düşüncesi görülmektedir. Örneğin gazeteci Yalçın Doğan, 12 Eylül darbesinden sonra "çok şükür bu günleri de gördük diyen iki üç tane bakanla konuştuğunu" belirtmektedir (BİRAND/BİLA/AKAR, 1999:187).³⁶

Türkiye'de askeri yönetimlerin Latin Amerika ve Afrika ülkeleriyle karşılaştırıldığında baskıcı niteliklerinin öne çıkmaması ve genelde kısa sürede

36 Bir başka örnek olarak, darbelerin kimseye bir fayda getirmediğinin görüldüğünü söyleyen ancak yine de, "...ortam provokatif olarak bir çatışmaya girerse, bir kardeş kavgası olasılığı ortaya çıkarsa, Türkiye Cumhuriyeti'nin kazanımları ortadan kaldırılmak istenir ve bunu yapabilecek bir güç ortaya çıkarsa, o zaman darbeyi ben de destekliyorum. Ve darbe yapılmasını temenni ediyorum," (BAYKAM, 1999:53) diyen siyaset bilimi profesörü Toktamış Ateş verilebilir.

demokrasiye dönülmesi, darbelerin sivillere getirdiği maliyetleri indiren faktörler olarak, bu inancı besleyen bir nitelik taşımaktadır. Böylece gözler orduya çevrilmekte, kışanın kapıları çalınmaktadır. Askere davetiye çıkaran bu anlayış, müdahaleleri kolaylaştırdığı gibi, müdahale beklentisi nedeniyle, demokratik rejim içinde kalarak sorunlara çözüm arama kararlılığını zayıflatmakta, rejimin sorun çözebilme kapasitesine sekte vurabilmektedir.³⁷

Sivillerin bu tutumunun, askerlerin sivillere ve demokratik rejime olan güvensizliğini artıran bir faktör olarak, koruyuculuk ideolojisini beslediğini de eklemek yanlış olmasa gerektir. Çünkü, bu tutum askerlerin zihninde ağırlıklı bir yer işgal eden, kişisel menfaatleri için ilke tanımayan siviller tiplemesine uymakta ve ülkeyi gerektiğinde bunlara karşı da koruyacak tek ve gerçek gücün ordu olduğu düşüncesini pekiştirebilmektedir. Türk demokrasisinin önemli açmazlarından birini oluşturan bu kısır döngünün aşılabilmesi ise, sivil siyasal güçlerin demokratik rejimin sorun çözme kapasitesini artırmalarına bağlı olduğu kadar; demokrasisinin vazgeçilmezliğini savunma noktasında ne ölçüde tutarlı hareket edebilecekleriyle de yakından ilişkilidir.

Kaynakça

- AHMAD, Feroz (1995), *Demokratikleşme Sürecinde Türkiye, 1946-1980* (İstanbul: Hil).
- ARCAYÜREK, Cüneyt (1990), *Demokrasi Dur-12 Eylül 1980, Cüneyt Arcayürek Açıklıyor 10* (Ankara: Bilgi, İkinci Baskı).
- BATIR, Muhsin (1985), *Anılar ve Görüşler-Üç Dönemin Perde Arkası* (İstanbul: Milliyet).
- BAYKAM, Bedri (1999), *68'li Yıllar: Tanıklıklar* (Ankara: İmge).
- BİLGE-CRISS, Nur (1991), "Mercenaries of Ideology: Turkey's Terrorism War," RÜBIN, Barry (ed.), *Terrorism and Politics* (New York: St. Martin Press): 123-150.
- BİRAND, Mehmet A. (1984), *12 Eylül-Saat 04:00* (İstanbul: Karacan).
- BİRAND, Mehmet A./ BİLA, Hikmet/ AKAR, Rıdvan (1999), *12 Eylül-Türkiye'nin Miladı* (İstanbul: Doğan).
- BÖLÜĞİRAY, Nevzat (1989), *Sokaktaki Asker-Bir Sıkıyönetim Komutanının 12 Eylül Dönemi Öncesi Hatıraları* (İstanbul: Milliyet).
- BÖLÜĞİRAY, Nevzat (1991), *Sokaktaki Askerin Dönüşü (12 Eylül Yönetimi Dönemi)* (Ankara: Tekin).
- CİZRE-SAKALIOĞLU, Ümit (1997), "The Anatomy of the Turkish Military's Political Autonomy," *Comparative Politics*, 29/2: 151-166.
- DEMİREL, Süleyman (1990), *Anı Değil İtiraf* (Ankara: Ayyıldız).
- DEMİREL, Tanel (1998), *Political Party Elites and the Breakdown of Democracy: The Turkish Case, 1973-1980* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Ankara).

37 Süleyman Demirel (ARCAYÜREK, 1990: 429) bunu "devlet bir hadiseyle karşılıklı kalınca, halktan parlamentoya kadar, en küçük memurdan en büyük memura kadar, nasıl olsa asker gelir beklentisine girdi mi, o devlet işlemez," diyerek ifade etmiştir.

- DEMİREL, Tanel (2001), "To Intervene or Not - An Anatomy of Turkish Military's Decision: The Case of 12 September 1980," (Yayınlanmamış çalışma).
- DIAMOND, Larry/ LINZ, Juan J/ LIPSET, Seymour Martin (1995), "Introduction: What Makes For Democracy," DIAMOND, Larry/ LINZ, Juan J/ LIPSET, Seymour Martin (eds.), *Politics in Developing Countries-Comparing Experiences with Democracy* (Boulder: Lynne Rienner, 2. Baskı): 1-65.
- DODD, Clement H. (1990), *The Crisis of Turkish Democracy* (London: Eothen, 2. Baskı).
- DURU, Orhan (1995), *Ecevit'in Çilesi* (İstanbul: Afa).
- ELIAS, Norbert (1994), *The Civilizing Process* (Oxford: Blackwell).
- ERKANLI, Orhan (1973), *Anılar, Sorunlar Sorumlular* (İstanbul: Beha, 3. Baskı).
- EVREN, Kenan (1990), *Kenan Evren'in Anıları, cilt 1* (İstanbul: Milliyet).
- EVREN, Kenan (1991a), *Kenan Evren'in Anıları, cilt 2* (İstanbul: Milliyet).
- EVREN, Kenan (1991b), *Kenan Evren'in Anıları, cilt 3* (İstanbul: Milliyet).
- EVREN, Kenan. (1995) *Unutulmuş Gerçekler* (Ankara: Tısmat).
- EVREN, Kenan (1998), *Kenan Evren'le 31 Mart 1998 Tarihinde Marmaris'te Yazanın Yaptığı Görüşme*.
- FINER, Samuel E. (1988), *A Man on Horseback-The Role of Military in Politics* (Boulder: Westview, 2. baskı).
- GEMALMAZ, Semih (1996), "12 Eylül Rejimi," *Yüzyıl Biterken-Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 14 (İstanbul: İletişim): 974-998.
- GÜVENİR, Osman (1980), "Türkiye'de Terör ve Güvenlik Kuvvetlerinin Durumu," *Türkiye'de Terör-Abdi İpekçi Semineri* (İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayını): 82-96.
- HALE, William (1994), *Turkish Politics and the Military* (London: Routledge).
- HENZE, Paul (1993), *Turkish Democracy and American Alliance-RAND Paper-P 7796* (Santa Monica: Rand).
- HEPER, Metin (1979-80), "Recent Instability in Turkish Politics: End of a Monocentrist Polity," *International Journal of Turkish Studies*, 1/1:102-113.
- HEPER, Metin (1985), *The State Tradition in Turkey* (London: Eothen Press).
- KARPAT, Kemal H. (1981) "Turkish Democracy at Impasse: Ideology, Party Politics and the Third Military Intervention," *International Journal of Turkish Studies*, 2:1-43.
- KARPAT, Kemal H. (1988), "Military Interventions: Army-Civilian Relations in Turkey Before and After the 1980's," HEPER, Metin/ EVİN, Ahmet (eds.), *State Democracy and the Military: Turkey in the 1980's* (Berlin: Walter de Gruyter):137-158.
- KAUFMANN, Robert R. (1979), "Industrial Change and Authoritarian Rule," COLLIER, David (ed.), *The New Authoritarianism in Latin America* (Princeton: Princeton University Press): 165-253.
- KEYDER, Çağlar (1987), *State and Class in Turkey* (London: Verso).
- KEYDER, Çağlar (1995), "Democracy and the Demise of National Developmentalism: Turkey in Perspective," BAGCHI, Arniya K. (der.), *Democracy and Development* (New York: St. Martin Press): 193-214.
- LINZ, Juan J. (1978), *The Breakdown of Democratic Regimes: Crisis, Breakdown and Reequilibration* (Baltimore: Johns Hopkins University Press).
- LINZ, Juan J. /STEPAN, Alfred (1996), *Problems of Democratic Transition and Consolidation, Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe* (Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press).
- MUMCU, Uğur (1987), *12 Eylül Adaleti* (Ankara: Tekin).

- NORDLINGER, Eric A. (1977), *Soldiers in Politics- Military Coups and Governments* (New Jersey: Prentice Hall).
- NUR, Ziya (1991), *Dünder Taşer'in Büyük Türkiye'si* (İrfan: İstanbul, 5. Baskı).
- ÖZBUDUN, Ergun (2000), *Türk Anayasa Hukuku* (Ankara: Yetkin, 6. Baskı).
- ÖZKAN, Tuncay (1996), *Bir Gizli Servisin Tarihi* (İstanbul: Milliyet).
- PORTES, Alejandro (2000), "The Hidden Above: Sociology as Analysis of the Unexpected-1999 Presidential Adress," *American Sociological Review*, 65/1:1-18.
- REMMER, Karen L. (1986), "The Politics of Economic Stabilization: IMF Standby Programs in Latin America," *Comparative Politics*, 18: 1-24.
- RUSTOW, Dankwart A. (1964), "Turkey-The Military," WARD, Robert A./RUSTOW, Dankwart (eds.), *Political Modernization in Japan and Turkey* (Princeton: Princeton University Press): 352-388.
- SABUNCU, Yavuz (2001), *Anayasaya Giriş* (Ankara: İmej, 7. Baskı).
- SAVRAN, Sungur (1987), "1960, 1971, 1980: Toplumsal Mücadeleler, Askeri Müdahaleler," *11.Tez Kitap Dizisi*, 6: 132-168.
- SCHMITTER, Philippe C./ KARL, Terry L. (1991), "What Democracy is ...and is not," *Journal of Democracy*, 12/ 3: 75-89.
- SHICK, Irwin C./ TONAK, Ertuğrul A. (1987), "Conclusion," SHICK, Irwin.C/ TONAK, Ertuğrul A. (eds.), *Turkey in Transition* (Oxford: Oxford University Press).
- SPENCER, Henry R. (1931), "Coup D'état," SELIGMAN, E.R. (editor in chief), *The Encyclopedia of Social Sciences*, Vol. 4 (The Macmillan Company: New York): 508-9.
- ŞENSES, Fikret (1991), "Turkey's Stabilization and Structural Adjustment Program in Retrospect and Prospect," *The Developing Economies*, 29/3: 210-234.
- TACHAU, Frank/ HEPER, Metin (1983), "The State, Politics and the Military in Turkey," *Comparative Politics*, 16: 17-33.
- T.C GENELKURMAY BAŞKANLIĞI (1983), *Türkiye'de Anarşi ve Terörün Gelişmesi, Sonuçları ve Güvenlik Kuvvetleri ile Önlenmesi* (Ankara).
- T.C MİLLİ GÜVENLİK KONSEYİ GENEL SEKRETERLİĞİ (1981), *12 Eylül-Öncesi ve Sonrası* (Ankara: Türk Tarih Kurumu).
- TUTUM, Cahit (1976), "Yönetimin Siyasallaşması ve Partizanlık," *Arma İdaresi Dergisi*, 9/ 4: 9-32.
- WELCH, Claude E. (1993), "Coup D'état," KRIEGER, Joel (editor in chief), *The Oxford Companion to Politics of the World* (New York: Oxford University Press): 204-5.
- YALÇIN, Soner/ YURDAKUL, Doğan (1999), *Pay Pipo-Bir MİT Görevlisinin Sıradışı Yaşamı: Hıram Abas* (İstanbul: Doğan).
- YETKİN, Çetin (1995), *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika, 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylülde Amerika'nın Yeri* (Ankara: Ümit).
- YIRMİBEŞOĞLU, Sabri (1999), *Askeri ve Siyasi Anılarım-1965-1999*, 2. Cilt (İstanbul: Kastaş).